

Rapport

Kwetsbare wijken: factoren & aanpakken

Uitkomsten van een literatuuronderzoek

Colofon

Uitgave

I&O Research
Piet Heinkade 55
1019 GM Amsterdam

Rapportnummer

2021/

Datum

mei 2021

Opdrachtgever

Gemeente Arnhem

Auteurs

Femke Giesen
Naïma van Huizen

Het overnemen uit deze publicatie is toegestaan, mits de bron duidelijk wordt vermeld.

Inhoudsopgave

Samenvatting	5
1 Inleiding	8
1.1 Aanleiding	8
1.2 Onderzoeksvragen	9
1.3 Aanpak literatuuronderzoek	9
2 Verval van buurten: theorieën en factoren	10
2.1 Definitie	10
2.2 Benaderingen	10
2.2.1 De ecologische benadering	11
2.2.2 Gedragsbenadering	11
2.2.3 Benadering vanuit middelen en beperkingen	11
2.2.4 Institutionele benadering	12
2.3 Factoren	12
2.3.1 De woningvoorraad	14
2.3.2 De veranderende bevolkingssamenstelling	15
2.3.3 Buurtbinding	15
2.3.4 Veiligheid en overlast	17
2.3.5 Interne en externe beeldvorming	17
2.3.6 Institutionele en context factoren	18
2.4 Theoretisch model	19
3 Effectieve wijkaanpakken	21
3.1 Wat verstaan we onder een wijkaanpak?	21
3.2 Werkzame ingrediënten	22
3.2.1 Maatwerk	22
3.2.2 Overzichtelijke schaal	23
3.2.3 Inzetten op de lange termijn	23
3.2.4 Integraal (samen)werken	23
3.2.5 Best persons faciliteren	24
3.2.6 Investeren in woningen mits gecombineerd met investeren in mensen	24
3.2.7 Sturen op een gemengde buurt	24
3.2.8 Aanbod van zorg, ondersteuning en onderwijs	25

3.2.9	Vergroten van de sociale cohesie _____	25
3.2.10	Ondersteunen van eigen initiatief en inzet _____	25
3.2.11	Investeren in veiligheid _____	26
3.2.12	Zichtbare, snelle resultaten _____	26
3.3	Reflectie op de Arnhemse wijkaanpakken _____	26
3.4	Goede voorbeelden _____	27
3.4.1	Aanpakken gericht op veiligheid _____	27
3.4.2	Aanpakken gericht op gezondheid _____	29
3.4.3	Aanpakken gericht op psychosociale factoren _____	30
3.4.4	Fysieke aanpakken _____	31
3.4.5	Integrale wijkaanpakken _____	31
Literatuur _____		34

Samenvatting

Wat verstaan we onder (potentieel) kwetsbare wijken?

Potentieel kwetsbare wijken zijn wijken waarin negatieve ontwikkelingen plaatsvinden in de fysieke, sociale en/of economische karakteristieken van de wijk. Veelal verlopen deze ontwikkelingen niet geleidelijk, maar schoksgewijs, na het bereiken van een bepaald omslagpunt.

Welke factoren veroorzaken een verslechtering van wijken?

In dit literatuuronderzoek onderscheiden we een zestal factoren.

1. Ten eerste is er de veranderende bevolkingssamenstelling. Deze veranderende bevolkingssamenstelling is veelal het gevolg van selectieve migratie. Dit betekent dat bewoners die het zich kunnen veroorloven, naar woningen met een betere kwaliteit in andere buurten verhuizen en dat bewoners met een lager inkomen achterblijven in de buurt. Als gevolg hiervan daalt de gemiddelde sociaal economische status van de bevolking van de buurt. Naast selectieve migratie kunnen ook andere leiden tot een veranderende bevolkingssamenstelling, zoals de natuurlijke levensloop van huishoudens (van jonge gezinnen naar oudere inwoners) en externe factoren als een economische crisis.
2. Ten tweede is er de kwaliteit van de woningvoorraad. Het gaat daarbij om zowel de absolute (objectieve) kwaliteit als de relatieve (ervaren) kwaliteit van de woningen. Maar ook om de verhouding koop- en sociale huurwoningen en de stedenbouwkundige opzet van de wijk. Een dalende kwaliteit van de woningvoorraad leidt veelal tot selectieve migratie.
3. Ten derde is de verbondenheid van de inwoners met de buurt een factor van belang. Verbondenheid met de buurt hangt weer sterk samen met de sociale cohesie in de buurt en de bereidheid van bewoners om zich in te zetten voor de buurt. Over het algemeen geldt dat hoe meer buurtbinding mensen ervaren, hoe veiliger ze zich voelen in de buurt. Ook is het zo dat een grote buurtverbondenheid samenhangt met een lage verhuisgeneigdheid.
4. De vierde factor die samenhangt met verslechtering van wijken is veiligheid en overlast. Veiligheid en overlast hangt nauw samen met de sociale cohesie in de buurt. Enerzijds laat onderzoek zien dat meer veiligheid leidt tot meer sociale cohesie, anderzijds zijn er ook aanwijzingen dat het verband juist omgekeerd is. De (ervaren) veiligheid is ook van invloed op de verhuisgeneigdheid van inwoners. Anderzijds leidt veel migratie in en uit de buurt tot minder sociale cohesie en daarmee minder (ervaren) veiligheid.
5. De vijfde factor is de beeldvorming. Als inwoners een positief beeld hebben van hun buurt, zijn ze minder geneigd de buurt te verlaten. Behalve het beeld dat de inwoners zelf hebben, speelt ook het imago van de wijk een rol. Een slecht imago zorgt ervoor dat mensen met een hogere sociaal economische status minder geneigd zijn om naar de buurt te verhuizen. Verder zorgt een negatief imago er ook voor dat buurtbewoners zelf meer geneigd zijn om te verhuizen, ongeacht hun tevredenheid met de buurt.
6. Tot slot onderscheiden we institutionele en contextfactoren buurtverval kunnen veroorzaken of juist kunnen voorkomen. Hierbij moet gedacht worden aan herstructurering van de woningvoorraad, de inzet van woningcorporaties in de buurt en het aanbod van zorg en ondersteuning of de inzet van sociale interventies. Ook de economische conjunctuur is een contextfactor die van invloed is op hoe buurten zich ontwikkelen.

In hoeverre hangen deze factoren samen?

Uit de literatuur komt duidelijk naar voren dat bij verslechtering van buurten vaak sprake is van een samenspel van elkaar versterkende ontwikkelingen. Er wordt ook wel gesproken over vervalspiralen. Een duidelijk startpunt is dan niet goed aan te wijzen. Ook is vaak niet duidelijk wat oorzaak en gevolg is. Bijvoorbeeld, zijn de kwetsbare bewoners in de buurt de oorzaak van overlast of zorgt de overlast ervoor dat er meer kwetsbare bewoners in de wijk komen wonen? Het theoretisch model dat in paragraaf 2.4 is geschetst, laat zien dat bij de verslechtering van buurten sowieso de kwaliteit van de gebouwde omgeving, het beeld over de buurt en de collectieve zelfredzaamheid (sociale cohesie en bereidheid van bewoners om zich in te zetten) factoren van belang zijn. Deze hebben, via de verhuisgeneigdheid en de daadwerkelijke verhuizingen van bepaalde groepen inwoners (selectieve migratie), invloed op de samenstelling van de bevolking van de buurt. Ook de (ervaren) veiligheid en overlast in de buurt speelt een belangrijke rol bij het ontstaan van kwetsbare wijken. Dit zijn tevens factoren die (goed) te beïnvloeden zijn door gemeenten.

Wat zijn werkende bestanddelen van wijkaanpakken?

In de literatuur blijken de volgende twaalf bestanddelen essentieel te zijn voor een werkende wijkaanpak:

1. Een wijkaanpak is maatwerk. Er is geen blauwdruk van een aanpak die in elke wijk effectief is. Een aanpak moet passen bij de context van de wijk.
2. Er moet goed gekeken worden naar de schaal waarop wordt ingezet. Het advies is om deze zo overzichtelijk mogelijk te houden en de aanpak te beperken tot de buurten, straten of misschien zelfs adressen waar de problemen het meest ernstig zijn.
3. Het kost tijd om met een wijkaanpak de gewenste effecten te bereiken.
4. Een wijkaanpak is bij voorkeur een integrale aanpak met een combinatie van elkaar versterkende maatregelen. Afstemming en samenwerking gebeurt niet alleen in de uitvoering maar ook bestuurlijk (gezamenlijke visie) en ambtelijk (randvoorwaarden creëren).
5. Maak gebruik van de mensen die een verschil maken in de wijk.
6. Een woningvoorraad van goede kwaliteit is een basisvoorwaarde voor een leefbare wijk. Echter, alleen investeren in woningen is meestal niet voldoende om een wijk duurzaam te verbeteren. Het advies is om dit te combineren met investeringen in de buurtbewoners.
7. Sturen op een gemengde buurt kan een effectieve en duurzame oplossing zijn, maar hier moet wel voorzichtig mee worden omgegaan.
8. Er moet een sociale basis zijn in de wijk, in de vorm van zorg, ondersteuning en fysieke voorzieningen zoals zorgcentra, scholen en buurtcentra.
9. Bevorderen van de sociale cohesie is complex, maar de inrichting van de buurt kan regelmatige ontmoetingen tussen bewoners bevorderen. Ook kan gedacht worden aan initiatieven die kleinschalig en terugkerend zijn, waarbij een gemeenschappelijk belang of interesse centraal staat en waarbij moet worden samengewerkt.
10. Dat inwoners zich (mede) eigenaar voelen van de aanpak en/of meedoen is cruciaal. Maar zij moeten hierbij wel worden geholpen door professionals. In (potentieel) kwetsbare buurten ontbreekt het namelijk vaak aan de capaciteiten bij bewoners of zijn bewoners vooral bezig met 'overleven'.
11. Daar waar veel overlast en verloedering en weinig vertrouwen is, zullen eerst deze zaken moeten worden aangepakt. Veiligheid is namelijk net als goede kwaliteit woningen, een basisvoorwaarde voor een leefbare wijk.
12. Tot slot zijn snelle, zichtbare resultaten van belang. Dit kan enorm helpen om het vertrouwen van bewoners te winnen.

Kijkend naar hoe de gemeente Arnhem haar wijkaanpakken heeft vormgegeven in heden en verleden, zien we veel van deze werkzame elementen terug.

Wat zijn goede voorbeelden van wijkaanpakken?

Zoals eerder opgemerkt is er geen blauwdruk van een effectieve wijkaanpak die in elke wijk of buurt kan worden ingezet. Een wijkaanpak is een kwestie van maatwerk. Het is echter wel belangrijk om te letten op dat wat bekend is uit onderzoek over een aanpak of interventie. In hoeverre heeft een aanpak elders geleid tot positieve effecten? Of in hoeverre is een interventie onderbouwd en zou je effecten mogen verwachten?

Uit de literatuurstudie zijn tien interventies naar voren gekomen die zijn onderzocht en/of beoordeeld op hun effectiviteit. Opvallend is dat het merendeel van deze interventies zich richt op het voorkomen of verminderen van overlast door jongeren of op het verminderen van overlast in het algemeen. Er is nog vrij weinig bekend over effectieve aanpakken op de andere terreinen zoals het vergroten van de buurtbinding.

1 Inleiding

In dit hoofdstuk schetsen we eerst de aanleiding voor dit literatuuronderzoek, waarbij we ingaan op wat door de gemeente Arnhem in het verleden en heden wordt ondernomen om wijken te verbeteren. Vervolgens gaan we in op de vragen die dit literatuuronderzoek moet beantwoorden en de aanpak die is gehanteerd.

1.1 Aanleiding

De gemeente Arnhem kent een lange geschiedenis van wijkaanpakken. We geven hier een korte schets te beginnen met 1995. Toentertijd werd al volop ingezet op de vijf wijken met de meest complexe problematiek. Er waren diverse professionals verbonden aan de wijken en er waren wijkplatforms voor en door bewoners. Echter, er was geen gecoördineerde aanpak en er werd onvoldoende samengewerkt (Gemeente Arnhem, 2014).

In 2006 werd met behulp van rijksgeld aan de slag gegaan in de wijk het Arnhemse Broek. Er kwam een programma om de problemen in deze wijk integraal aan te pakken, Onze Buurt het Broek genaamd. In nauw overleg met bewoners werden de meest belangrijke én uitvoerbare wensen geselecteerd en werd een actieplan opgesteld. Daarvoor was het wel nodig om eerst te investeren in het vertrouwen van de bewoners. Dit werd gedaan door hen te vragen om zelf met ideeën en oplossingen te komen voor hun buurt en door kleine maar hinderlijke problemen direct op te lossen (het 'laaghangend fruit'). Ook kwam er een wijkkrant en een wijkwebsite om de activiteiten zichtbaar te maken. De voortgang van het programma werd periodiek besproken met de bewoners. Uitvoerders hadden halfjaarlijks met de programmamanager een overleg over het verloop van de uitvoering en de resultaten.

Al snel na de start van het programma Onze Buurt het Broek ging de krachtwijkenaanpak van de rijksoverheid van start. Met de zogenaamde Vogelaargelden konden in nog drie andere Arnhemse wijken problemen worden aangepakt. Een vijfde wijk kreeg een vergelijkbare aanpak, bekostigd met middelen van de gemeente en de provincie. Er werd een grotere organisatie opgetuigd met in elke wijk een wijkkernteam met daarin een wijkmanager, medewerkers van woningcorporaties en een opbouwwerker. Op strategisch niveau werd een programmaraad ingericht met daarin twee wethouders en directeuren van betrokken woningcorporaties. Ook toen al na twee jaar de krachtwijkenaanpak (en de daarbij horende Vogelaargelden) werd stopgezet, ging Arnhem door met de wijkaanpakken. Vanaf 2011 werd uitvoering gegeven aan de motie Krachtige Wijken. Daarmee werden de wijkaanpakken gefinancierd vanuit de reguliere middelen en werden ze onderdeel van de reguliere beleidscyclus. De insteek van de is dat deze zich richt op de plekken waar dat echt nodig is, niet op het niveau van wijken, maar op dat van buurten, straten of adressen. Een ander uitgangspunt is dat wijken worden betrokken, dat wordt gesproken met de inwoners en dat de nadruk ligt op burgerkracht. De vraag vanuit de wijken is sturend voor de aanpak, niet het aanbod van partners. Er werden in alle 24 Arnhemse wijken wijkgesprekken gevoerd en in 2013 was er voor elke wijk een wijkactieplan gereed. Ook nu werd op strategisch niveau een programmaraad aangesteld bestaande uit onder andere twee wethouders, directeuren van corporaties en zorg- en welzijnsaanbieders en vertegenwoordigers van clientorganisaties.

In het programma Van Wijken Weten dat in 2016 werd geïntroduceerd, was de ambitie om wijksturing in te zetten (Gemeente Arnhem, 2016). Gemeente Arnhem wil sturen vanuit de leefwereld van inwoners. Niet alleen om inwoners (meer) invloed te geven op hun leefomgeving, maar ook om als gemeente effectiever te zijn in de uitvoering. De manier waarop dit werd gedaan

was door in alle wijken teams Leefomgeving in te zetten. Deze teams bepalen samen met inwoners, ondernemers en maatschappelijke organisaties de aanpak en prioriteiten in de wijk. De teams zijn ook verantwoordelijk voor de budgetten voor de wijken. Het gaat bijvoorbeeld om het groen, wijkonderhoud, speeltuinen, veiligheid, welzijn, participatie, sport en cultuur in de wijken. Deze aanpak loopt nog steeds en zal in 2021 worden geëvalueerd.

Hoewel in alle wijken de afgelopen jaren is ingezet op verbetering, zijn er nog steeds een aantal wijken waaruit signalen komen dat de leefbaarheid er onder druk staat. De raad maakt zich zorgen om deze wijken en wil voorkomen dat deze wijken verder afglijden en probleemwijken worden. De gemeente wil daarom een langetermijn visie vormgeven op het tijdig kunnen signaleren van verslechtering van wijken en op het voorkomen dat deze wijken verder achteruitgaan. Daarnaast is er behoefte aan inzicht in effectieve aanpakken die ervoor kunnen zorgen dat kwetsbare wijken geen probleemwijken worden.

1.2 Onderzoeksvragen

Er is een literatuuronderzoek uitgevoerd dat antwoord moet geven op de volgende onderzoeksvragen:

1. Wat verstaan we onder (potentieel) kwetsbare wijken?
2. Welke factoren veroorzaken een verslechtering van wijken?
3. In hoeverre hangen deze factoren samen?
4. Wat zijn werkende bestanddelen van wijkaanpakken?
5. Wat zijn goede voorbeelden van wijkaanpakken?

1.3 Aanpak literatuuronderzoek

Dit literatuuronderzoek is als volgt aangepakt: allereerst is informatie van de gemeente Arnhem (beleidsstukken, monitorinstrumenten, onderzoeksrapporten) opgevraagd en bestudeerd. Vervolgens is aan de hand van zoektermen (zowel in het Nederlands als in het Engels) gezocht naar relevante publicaties. Dit is gedaan met behulp van Google Scholar. Daarnaast zijn de publicaties van kennisinstututen (zoals Platform31, RIGO en Verwey Jonker Instituut), hogescholen en universiteiten geraadpleegd. Tot slot is gezocht naar (onderzoeks-)rapporten van rijksoverheid en gemeenten. In de literatuur wordt veelal onderzoek gedaan en gesproken over veranderingen op het niveau van buurten. Dit is dan ook het niveau dat waar mogelijk is aangehouden in deze literatuurstudie.

2 Verval van buurten: theorieën en factoren

In dit hoofdstuk wordt beschreven hoe buurtverandering verklaard kan worden. Allereerst wordt ingegaan op wat we verstaan onder kwetsbare wijken en buurtverandering. In paragraaf 2.2 worden de vier verschillende benaderingen van buurtverandering uiteen gezet. In paragraaf 2.3 worden de verschillende factoren die samenhangen met buurtverval, beschreven. In paragraaf 2.4 worden de bevindingen over de factoren en hoe deze samenhangen met buurtverandering, samengevat in een theoretisch model.

2.1 Definitie

In potentieel kwetsbare wijken vinden negatieve ontwikkelingen plaats in de fysieke, sociale en/of economische karakteristieken van de wijk. Het gaat bijvoorbeeld om een dalende kwaliteit van de woningen, een toename van het aantal werklozen, een toename van het aantal inwoners met complexe problemen of een afname van de sociale cohesie. Het kunnen zowel objectieve als subjectieve veranderingen zijn. Objectieve veranderingen hoeven niet te leiden tot subjectieve veranderingen: het aantal inbraken in een buurt kan bijvoorbeeld toenemen, zonder dat inwoners zich daardoor onveilig gaan voelen, en andersom. Bij het benoemen van potentieel kwetsbare wijken moet daarom ook steeds in de gaten worden gehouden vanuit welk perspectief naar de wijk wordt gekeken: beleidsmakers en politici kunnen een heel ander beeld van de wijk hebben dan inwoners en ook binnen deze groepen kan een enorme verscheidenheid aan meningen bestaan (Bolt et al., 2008).

Verschiedende onderzoeken wijzen uit dat veranderingen in wijken niet altijd geleidelijk plaatsvinden maar soms schoksgewijs verlopen (Leidelmeijer et al., 2011; Van Ham et al., 2012). Dit kan het gevolg zijn van een (economische) crisis, herstructurering of migratie. Maar ook zonder plotselinge veranderingen in de context, kan een ontwikkeling plotseling versnellen. Dit wordt wel een ‘omslagpunt’ (*tipping point*) genoemd. Bijvoorbeeld, als een bepaald percentage bewoners met een laag inkomen is bereikt, kan het gebeuren dat er een versnelde uitstroom van bewoners met een hoger inkomen plaatsvindt. Of als de kwaliteit van de woonomgeving onder een bepaald niveau zakt, kan de leefbaarheid daarna versneld achteruitgaan. Naast deze versnelde negatieve ontwikkelingen zijn er ook omslagpunten die juist een positieve ontwikkeling versneld in gang zetten. Uit onderzoek blijkt dat deze positieve omslagpunten meestal betrekking hebben op de overlast en veiligheid in de wijk en de kwaliteit van de woningvoorraad. Dus als de veiligheid en overlast in een wijk verbetert en een omslagpunt bereikt, is de kans groot dat het daarna versneld beter gaat met die wijk (Leidelmeijer et al., 2011).

2.2 Benaderingen

Al een eeuw lang wordt er onderzoek gedaan naar en theorieën opgesteld over buurtverandering. Deze theorieën en onderzoeken kunnen worden onderverdeeld in vier verschillende benaderingen, te weten de ecologische benadering, de gedragsbenadering, de benadering vanuit middelen en beperkingen en de institutionele benadering. Bij elke benadering ligt de nadruk op een ander aspect van buurtverandering. Hieronder worden deze vier benaderingen besproken waarbij steeds een aantal factoren aan bod komt. In paragraaf 2.3 worden deze en de andere factoren die samenhangen met buurtverandering verder toegelicht.

2.2.1 De ecologische benadering

In de ecologische benadering gaat men er vanuit dat buurtverandering een onvermijdelijk en in zekere zin natuurlijk proces is. Een wijk heeft een levenscyclus en maakt de fasen van groei, stabiliteit en verval door. Volgens deze benadering is verval onvermijdelijk aangezien de woningvoorraad langzaam veroudert en daardoor van minder goede kwaliteit wordt. Dit leidt er toe dat de bewoners die zich dat kunnen veroorloven, verhuizen naar woningen van betere kwaliteit in andere buurten. De bewoners met een lager inkomen hebben minder mogelijkheden om te verhuizen en zullen daardoor vaak achterblijven in de buurt. Door de relatief lage huizenprijzen in de buurt, hebben de nieuwe inwoners over het algemeen ook een laag inkomen (Bolt et al., 2008). Dit proces van het eenzijdiger worden van de bevolkingssamenstelling wordt in de klassieke literatuur filtering genoemd (Grigsby et al., 1987) en in de meer recente literatuur selectieve migratie (Bolt et al., 2008).

Over het algemeen wordt de ecologische benadering gezien als verouderd. Binnen deze benadering wordt er namelijk van uit gegaan dat de beslissing om uit een buurt te verhuizen volledig rationeel is en alleen gebaseerd is op de beschikbare economische middelen van huishoudens. Er is dus geen aandacht voor andere overwegingen die naast het inkomen een rol zouden kunnen spelen bij de beslissing van huishoudens om te verhuizen. Bovendien is deze benadering voornamelijk gebaseerd op Amerikaanse onderzoeken en is er door de beperkte rol die de overheid daar speelt, geen aandacht voor de rol die een overheid kan spelen in buurtverandering (Bolt et al., 2008). In Nederland heeft de overheid zowel op landelijk als lokaal niveau meer invloed op de samenstelling van buurten, bijvoorbeeld via woningcorporaties en het opstellen van toewijzingsregels voor woningen. Een aspect van de ecologische benadering dat wel zeer relevant is, is het proces van selectieve migratie. Dit speelt een grote rol in buurtverandering en -verval (zie paragraaf 2.3.2).

2.2.2 Gedragsbenadering

Als reactie op de ecologische benadering van buurtverval ontstond de behaviourale benadering, oftewel gedragsbenadering. Bij deze benadering wordt er vanuit gegaan dat gedrag niet alleen verklaard kan worden vanuit economische motieven, maar dat ook andere motieven en beweegredenen van inwoners een belangrijke rol spelen. Beslissingen van mensen komen op ingewikkelde manieren tot stand. Zo hebben veranderingen in voorkeuren vaak een verband met belangrijke gebeurtenissen in het leven van mensen, zoals de geboorte van een kind of het overlijden van een partner. Ook kunnen motieven om een buurt te verlaten danwel er te blijven wonen, gelegen zijn in zaken als de band die men heeft met de buurt, het vertrouwen in de buurt, de woontevredenheid, het al dan niet hebben van een sociaal netwerk in de buurt en de bereidheid om te werken aan verbetering van de buurt (zie paragraaf 2.3.3). Hierdoor wordt er binnen de gedragsbenadering ook niet, zoals bij de ecologische benadering, vanuit gegaan dat buurtverval onvermijdelijk en onomkeerbaar is (Van Ham et al, 2012; Bolt et al., 2008).

2.2.3 Benadering vanuit middelen en beperkingen

Bij de gedragsbenadering ligt de nadruk op de voorkeuren van mensen, maar wordt er niet bij stilgestaan dat niet iedereen de middelen heeft om deze voorkeuren te realiseren. Het belangrijkste middel is het inkomen van het huishouden; huishoudens met een hoog inkomen hebben meer mogelijkheden om een woning te kiezen die aan hun voorkeuren voldoet. Hiermee grijpt de benadering vanuit middelen en beperkingen terug op het argument dat ook al in de ecologische benadering werd gemaakt, namelijk dat inkomen de belangrijkste factor is in de

keuze voor een buurt. Wat deze benadering toevoegt is dat inkomen niet het enige middel is dat een rol speelt, maar dat ook het sociale netwerk van een inwoner een middel kan zijn bij het zoeken naar een woning. Via het sociale netwerk kunnen mensen immers gewezen worden op beschikbare woningen in de gewenste buurt. Naast middelen spelen beperkingen ook een rol in het kunnen realiseren van bepaalde woonwensen. Zo komen huishoudens met een hoog inkomen niet in aanmerking voor een sociale huurwoning en zijn er ook woningen die alleen aan jongeren of juist ouderen worden toegewezen (Bolt et al., 2008).

2.2.4 Institutionele benadering

De vierde benadering die onderscheiden kan worden in de literatuur over buurtverandering, is de institutionele benadering. Waar de andere drie benaderingen de wijk en/of de inwoners als uitgangspunt hebben, wordt bij de institutionele benadering de rol van de overheid centraal gesteld. De overheid beïnvloedt veranderingen van buurten op verschillende manieren en op verschillende niveaus.

Ten eerste is het beleid van de rijksoverheid van invloed op het inkomen van buurtbewoners, bijvoorbeeld door het vaststellen van de hoogte van belastingen, minimumlonen, uitkeringen en huursubsidies. Daarnaast worden op nationaal niveau wetten opgesteld over de taken van woningcorporaties (Woningwet 2015), de taken van gemeenten en wordt beleid gemaakt over het slopen en bouwen van woningen.

Ten tweede speelt het beleid op lokaal niveau een rol in buurtveranderingen. De rijksoverheid heeft in de afgelopen jaren een stap terug gedaan en de wijkaanpak is steeds meer de verantwoordelijkheid van gemeenten geworden. Gemeenten bepalen welke middelen beschikbaar worden gesteld voor het beheer en de ontwikkeling van wijken en op welke manier dit wordt vormgegeven. Ook kunnen op gemeenteniveau regels worden opgesteld voor de toewijzing van woningen.

Ten derde valt een groot deel van de (sociale)huurwoningen onder het beheer van woningcorporaties, die ook een eigen visie hebben op wat hun taken zijn in het onderhoud van een wijk of buurt (Bolt et al., 2008; Uytterlinde et al., 2020).

Ten opzichte van de andere drie benaderingen voegt de institutionele benadering dus toe dat buurtverandering niet (alleen) een gevolg is van de veroudering van de woningvoorraad of de keuzes die inwoners maken, maar dat verschillende instituties ook een zeer invloedrijke rol hebben.

2.3 Factoren

In de komende subparagrafen zetten we de factoren die in de Nederlandse context een rol spelen bij buurtverandering op een rij. Dit zijn enerzijds factoren die in paragraaf 2.2 al kort aan bod kwamen, zoals de woningvoorraad. Anderzijds zijn het factoren die niet tot nauwelijks een plek hebben in één van de vier benaderingen. In tabel 2.1 worden de vier benaderingen kort samengevat en wordt verwezen naar de factoren die volgens de betreffende benadering een rol spelen. Ook wordt in de tabel genoemd welke invloed hierop kan worden uitgeoefend (door bijvoorbeeld de gemeente), uitgaande van de benadering en de onderliggende factoren.

Tabel 2.1 Benaderingen en hun samenhang met de factoren

Benadering		Factoren	Beïnvloedbaar
Ecologisch	Woningvoorraad veroudert, inwoners met hoger inkomen verlaten de wijk.	Woningvoorraad (par 2.3.3) → selectieve migratie → samenstelling bevolking (par 2.3.2)	Enerzijds een natuurlijk proces. Anderzijds is de woningvoorraad te verbeteren.
Gedrag	Gedrag van inwoners wordt ook door voorkeuren en levensgebeurtenissen bepaald.	Buurtbinding (par 2.3.3) Ervaren veiligheid en overlast (par 2.3.4) Beeldvorming (par 2.3.5) → selectieve migratie → samenstelling bevolking (par 2.3.2)	Het gedrag van inwoners kan (indirect) worden beïnvloed.
Middelen en beperkingen	Middelen en beperkingen van inwoners zijn van invloed op hun woningkeuze.	Kansen en belemmeringen van inwoners (inkomen, sociaal netwerk, institutionele factoren) (par 2.3.2 en par 2.3.6) → selectieve migratie → samenstelling bevolking (par 2.3.2)	De kansen en belemmeringen van inwoners kunnen worden beïnvloed.
Institutioneel	De rol van de overheid en corporaties staat centraal.	Institutionele factoren (par 2.3.6)	Niet van toepassing. Deze benadering gaat immers over de invloed van onder andere de gemeente.

Voordat we overgaan tot de beschrijving van de afzonderlijke factoren, zijn er een aantal zaken die belangrijk zijn om vooraf te vermelden:

Samenspel. Er is veel onderzoek gedaan naar de factoren die het verval van wijken en buurten veroorzaken. Hieruit komt duidelijk naar voren dat bij buurtverval sprake is van een samenspel van elkaar versterkende ontwikkelingen. Oftewel, factoren zijn van invloed op buurtverval en buurtverval is van invloed op de factoren. Prak en Priemus (1986) spreken in dit kader van drie met elkaar verweven vervalspiralen: een sociale, een fysieke en een economische. Een duidelijk startpunt van buurtverval is door dit onderlinge samenspel niet goed te benoemen. Bijvoorbeeld, een afname van de leefbaarheid in een buurt kan leiden tot een daling van het gemiddelde inkomen in de buurt. Maar andersom geldt ook dat een daling van het gemiddelde inkomen kan leiden tot een daling van de leefbaarheid (Leidelmeijer et al., 2011).

Samenhang. We spreken nadrukkelijk van factoren die *samenhangen* met buurtverval omdat vaak niet duidelijk is wat oorzaak en gevolg is. Bijvoorbeeld, enerzijds kunnen bewoners met problemen zorgen voor overlast en verloedering in de buurt. Anderzijds zullen bewoners met een laag inkomen en daarmee samenhangende problemen zijn aangewezen op de goedkope woningen in de minder gewilde buurten waar sprake is van verloedering en overlast. De bewoners zijn dan niet de veroorzakers van de problemen, maar zijn er het ‘slachtoffer’ van (Leidelmeijer et al., 2011).

Buurtverval in andere Europese landen. In de literatuurstudie die Bolt et al in 2008 hebben uitgevoerd naar verslechtering van vroeg-naoorlogse wijken, is ook gekeken naar andere

Europese landen. Hieruit blijkt dat de problemen waarmee sommige wijken in Nederland worstelen, niet uniek zijn. Ook in andere West- en Noord-Europese landen zijn er wijken met een toename van huishoudens met een laag inkomen en een groeiende ontevredenheid over de woning en de woonomgeving. Ook daar speelt het probleem van toenemende verloedering. In Midden- en Oost-Europese landen daarentegen gaan klachten in achterstandswijken juist vaker over het gebrek aan parkeermogelijkheden, de slechte bereikbaarheid van de binnenstad en de plekken waar werkgelegenheid is, en het gebrek aan onderhoud van de publieke ruimte. In Zuid-Europese landen speelt de veiligheid en overlast juist een grotere rol.

2.3.1 De woningvoorraad

Vijf aspecten van de woningvoorraad zijn van invloed op buurtverandering.

Ten eerste gaat het de absolute kwaliteit van de woningen, waarbij het bouwjaar van woningen veelal als indicator wordt gebruikt. In de Nederlandse literatuur ligt de nadruk op de woningen die in de periode vlak na de Tweede Wereldoorlog zijn gebouwd. Gezien de grote woningnood in die periode werden in hoog tempo veel woningen gebouwd waarbij er minder aandacht was voor de kwaliteit van de woningen. Het gaat dan vooral om de woontechnische kwaliteit. Veel van deze woningen zijn bijvoorbeeld klein en gehorig (Bolt et al., 2008). Ook zijn veel van deze vroeg-naoorlogse woningen in fysiek verval geraakt en is er sprake van achterstallig onderhoud. Deze woningen worden voornamelijk bewoond door bewoners die niet de financiële middelen hebben om te kunnen verhuizen.

Ten tweede speelt de relatieve kwaliteit van de woningvoorraad in een buurt een rol. Als de kwaliteit van de woningen in omliggende buurten hoger is, wordt de kwaliteit van de woning lager ervaren dan wanneer de kwaliteit van de woningen in een buurt vergelijkbaar is met die in andere buurten (Leidemeijer et al., 2011). Huishoudens die het kunnen betalen zullen verhuizen naar de nieuwe woningen van relatief hogere kwaliteit. Zowel een absolute als relatieve lage kwaliteit van de woningvoorraad in een buurt kunnen dus selectieve migratie als gevolg hebben.

Ten derde speelt de samenstelling van de woningvoorraad op het gebied van koop- en huurwoningen een rol bij het fysieke verval van een buurt. Waar bij (sociale) huurwoningen het de taak van de verhuurder is om de woning te onderhouden, is dit bij koopwoningen de taak van de bewoner zelf. Over het algemeen hebben huiseigenaren meer belang bij het onderhouden van hun woning dan huurders: het niet onderhouden van de woning zou immers kunnen leiden tot een daling van de waarde van het huis (Bolt et al., 2008). In buurten met veel koopwoningen zijn de huizen dus vaak beter onderhouden dan in buurten met voornamelijk huurwoningen. Verder is niet alleen het onderhoud van woningen, maar ook het onderhoud van de openbare ruimte van belang om buurtverval tegen te gaan. Een gebrek aan onderhoud kan namelijk leiden tot onveiligheidsgevoelens en een slecht imago voor de buurt (Kleinhans & Bolt, 2010).

Ten vierde wordt ook de stedenbouwkundige opzet van buurten genoemd als een oorzaak van verval. Zo leidt de anonimiteit van grote flatcomplexen tot minder sociale cohesie en meer gevoelens van onveiligheid (Bolt et al., 2008).

Tot slot is de ligging in de stad ook van belang. Is een wijk slecht bereikbaar en ligt het ver van het stadscentrum af, dan is het waarschijnlijk dat sociale stijgers hier niet heen willen verhuizen. Dit beïnvloedt de waardeontwikkeling van de woningen (Uyterlinde et al., 2020).

De invloed van fysieke kenmerken op buurtverval moet echter niet overschat worden. Er zijn namelijk buurten met vergelijkbare fysieke kenmerken die zich op verschillende wijzen ontwikkelen (Bolt et al., 2008). Dit komt omdat een belangrijke rol in buurtverval is weggelegd voor de sociale factoren.

2.3.2 De veranderende bevolkingssamenstelling

In alle vier benaderingen verloopt buurtverval via een veranderende bevolkingssamenstelling. Zo zien we bij de ecologische benadering dat een wijk die het einde van de levenscyclus nadert en kampt met een dalende kwaliteit van de woningvoorraad, veelal ook te maken krijgt met selectieve migratie. Daarbij lag de nadruk voorheen (zoals bij de ecologische benadering) op het inkomen van huishoudens: inwoners met hogere inkomens maken plaats voor inwoners met lagere inkomens. In de meer recente literatuur is er juist veel aandacht voor de rol van de migratieachtergrond van inwoners bij selectieve migratie. In dat geval verlaten bewoners zonder migratieachtergrond de buurt en komen bewoners met een migratieachtergrond in de buurt wonen (Bolt et al., 2008). Als een bepaald aandeel van bewoners met een (niet-) westerse migratieachtergrond is bereikt (het omslagpunt), kan er een 'witte vlucht' optreden (Leidelmeijer et al., 2011). Het eenzijdiger worden van de bevolking van een buurt op het gebied inkomen en migratieachtergrond hangt veelal samen met toenemende ontevredenheid, onveiligheidsgevoelens en verloedering.

Er kunnen twee kanttekeningen worden geplaatst bij de veranderende bevolkingssamenstelling van buurten. Ten eerste is er discussie of de toename van bewoners met een migratieachtergrond direct leidt tot buurtverval of dat dit te verklaren is door de samenhang tussen het hebben van een migratieachtergrond en een laag inkomen en het effect daarvan op buurtverval (Bolt et al., 2008). Ten tweede is een veranderende bevolkingssamenstelling ook een natuurlijk proces. Immers, de samenstelling van de huishoudens in een buurt verandert ook door bijvoorbeeld de geboorte van kinderen, het vertrek van kinderen uit het ouderlijk huis en het ouder en hulpbehoevend worden van inwoners. Daarnaast kunnen contextfactoren zoals een economische crisis, leiden tot een toename van de werkloosheid onder buurtbewoners (Van Ham et al., 2012).

2.3.3 Buurtbinding

Een belangrijke factor die buurtverval en selectieve migratie kan dempen of tegengaan is de verbondenheid met de buurt. Kleinhans en Bolt (2010) vinden in hun onderzoek zelfs dat binding met de buurt de belangrijkste voorspeller is voor gevoelens van onveiligheid, ervaren overlast en de wens om te verhuizen. Hoe meer verbonden bewoners zich voelen met hun buurt, hoe veiliger ze zich voelen en hoe minder overlast ze ervaren. Als buurtbewoners zich verbonden voelen met de buurt, hebben ze ook minder vaak de wens om te verhuizen en zijn er ook daadwerkelijk minder verhuizingen uit de buurt, blijkt uit onderzoek van Völker et al. (2012 in Van Ham et al., 2012).

De verbondenheid met de buurt hangt volgens Kleinhans en Bolt (2010) ook samen met sociaal economische status van bewoners. Bewoners met een lagere sociaal economische status, hebben minder keuze op de woningmarkt door gebrek aan (economische) middelen. Dit heeft mogelijk als gevolg dat ze zich minder identificeren met hun buurt dan bewoners met meer middelen en daardoor meer keuze op de woningmarkt.

Verbondenheid met de buurt, ontstaat door collectieve zelfredzaamheid. Dit is een combinatie van sociale cohesie in de buurt en de bereidheid van de bewoners om zich in te zetten voor de buurt (Kleinhans & Bolt, 2010).

Sociale cohesie uit zich in de mate waarin buurtbewoners elkaar vertrouwen, bereid zijn elkaar te helpen, het met elkaar kunnen vinden, gehecht zijn aan de buurt en normen en waarden delen (De Hart, 2002 in Kleinhans & Bolt, 2010). Sociale cohesie ontstaat doordat buurtbewoners elkaar tegenkomen op straat, in hal van de flat of op het schoolplein. Ook voorzieningen zoals een buurthuis of speeltuin kunnen hier een rol in spelen. Door deze korte ontmoetingen en interacties zijn de buurtbewoners geen vreemden meer voor elkaar. Dit wordt publieke familiariteit genoemd (Blokland, 2005 in Bolt et al., 2008). Het is de publieke familiariteit die ertoe leidt dat buurtbewoners weten of ze elkaar kunnen vertrouwen, dat ze meer geneigd zijn om elkaar te helpen en elkaars normen en waarden kunnen aftasten. Door publieke familiariteit ontstaat dus sociale cohesie.

Sociale cohesie en dan met name de gedeelde waarden en gedragsnormen zijn belangrijk voor het ontstaan van bereidheid van bewoners om zich in te zetten voor de buurt. Een voorbeeld waarop buurtbewoners zich kunnen inzetten voor hun buurt is door elkaar aan te spreken op ongewenst gedrag. Zo kan bijvoorbeeld verloedering van de openbare ruimte door zwerfafval of overlast van op straat hangende jongeren worden tegengegaan.

Er is nogal eens discussie over de rol die de (etnische) homo- of heterogeniteit van een buurt speelt bij sociale cohesie en informele sociale controle. Vaak wordt aangenomen dat sociale cohesie alleen kan ontstaan in homogene hechte gemeenschappen. Echter, dit is niet het geval. Voor buurtbinding moeten bewoners het eens zijn over de normen en waarden gerelateerd aan de buurt. Denk hierbij bijvoorbeeld aan normen en waarden wat betreft geluidsoverlast en het opruimen van afval. Om af te tasten in hoeverre buurtbewoners hier hetzelfde over denken, is slechts het vluchtige contact dat leidt tot publieke familiariteit nodig. Hiervoor hoeft een buurt dus niet een hechte homogene gemeenschap te zijn (Adriaanse, 2006).

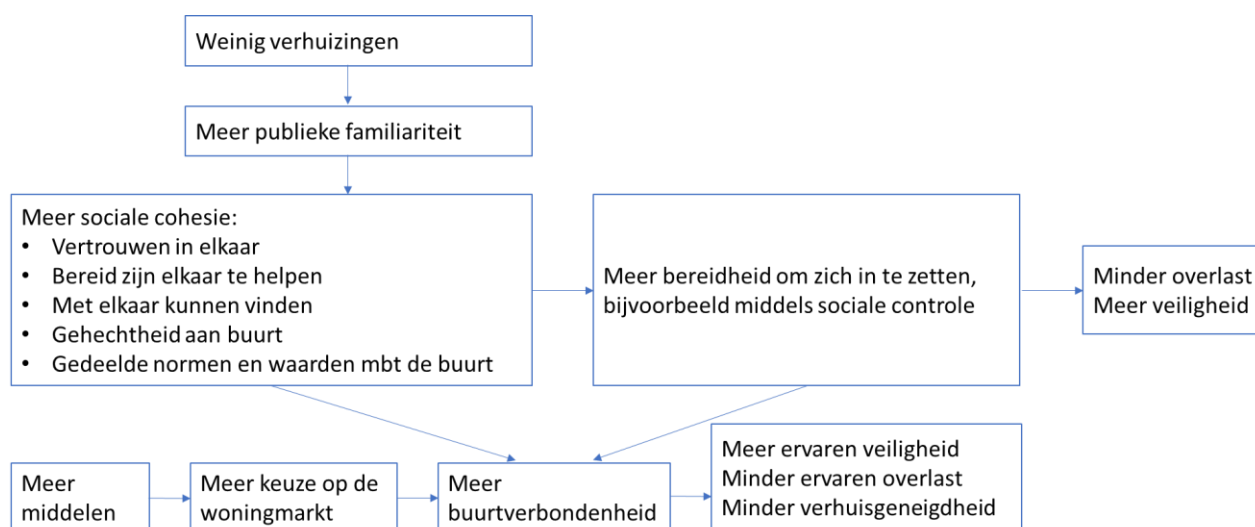
Om deze reden heeft een groot aantal verhuizingen een negatief effect op de sociale cohesie: het kost enige tijd om publieke familiariteit op te bouwen (Bolt et al., 2008).

In figuur 2.1 zijn de hierboven beschreven factoren, hun onderlinge samenhang en de relatie met buurtverbondenheid weergegeven.

Figuur 2.1 De factoren die samenhangen met buurtverbondenheid

2.3.4 Veiligheid en overlast

Een andere factor die een rol speelt in het verval van een buurt is de toename van objectieve (criminaliteit en overlast) en subjectieve onveiligheid (onveiligheidsgevoelens). Zoals is geschetst in paragraaf 2.3.3 kan toenemende sociale cohesie via een toename van sociale controle leiden tot een afname van overlast en criminaliteit. Anderzijds wijst onderzoek er op dat sociale cohesie eerder het gevolg is van een veilige leefomgeving dan een oorzaak (Lub, 2013).

Verder is uit onderzoek gebleken dat overlast en onveiligheid enerzijds kan ontstaan door selectieve migratie en anderzijds ook weer selectieve migratie tot gevolg kan hebben. Als de criminaliteit of onveiligheidsgevoelens toenemen in een buurt kan dit namelijk een reden zijn voor huishoudens met hogere inkomens om de buurt te verlaten. Door deze selectieve migratie daalt enerzijds de sociale cohesie en daarmee de sociale controle en neemt anderzijds het aantal huishoudens met een lager inkomen toe. In buurten met gemiddeld lage inkomens is er minder veiligheid, zowel objectief als subjectief (Jones & Dantzer, 2020). Een verklaring is dat in deze buurten relatief veel werklozen wonen die vaker thuis zijn en minder te doen hebben, wat ertoe kan leiden dat zij overlast gaan veroorzaken (Kleinhans & Bolt, 2010).

2.3.5 Interne en externe beeldvorming

Opvallend is dat een daling van de objectieve onveiligheid in de buurt niet altijd leidt tot minder onveiligheidsgevoelens bij buurtbewoners (Leidemeijer et al., 2011). Dit heeft te maken met de perceptie die buurtbewoners van hun eigen buurt hebben. Ook als de criminaliteit in een buurt afneemt kan het enige tijd duren voordat bewoners dit ook ervaren en hun buurt als veiliger beginnen te zien (Jones & Dantzer, 2020). Jones en Dantzer (2020) hebben onderzocht hoe de perceptie van de buurt van invloed is op de keuze om te blijven of om te verhuizen. Het blijkt dat hoe mensen hun buurt ervaren afhangt van hun tevredenheid met de buurt (en dit bestaat weer uit verschillende aspecten zoals: tevredenheid met burens, voorzieningen en investeringen in de buurt); de veiligheid in de buurt (waarbij moet worden opgemerkt dat de subjectieve veiligheid vaak veel meer invloed heeft dan de objectieve veiligheid); het verval van de buurt en de mogelijkheden van bewoners om (gezamenlijk) invloed uit te oefenen op de buurt. Uit dit onderzoek blijkt dat een positief beeld van de buurt samenhangt met de geneigdheid om de buurt

te verlaten. Ook Van Ham et al. (2012) vinden in hun onderzoek dat tevredenheid met de buurt en perceptie van de buurt sterk samenhangen met de wens om al dan niet de buurt te willen verlaten.

Naast het beeld dat bewoners zelf hebben van hun buurt, heeft een buurt ook een bepaald imago onder de mensen die niet in de buurt wonen. Als het gaat om buurten waar relatief veel mensen met een laag inkomen of migratieachtergrond wonen, is de beeldvorming buiten de buurt vaak negatiever dan het beeld dat de bewoners zelf hebben van hun buurt (Uyterlinde et al., 2020). Het negatieve imago van een buurt zorgt ervoor dat men minder snel bereid is om naar de buurt te verhuizen. Bovendien zorgt het negatieve imago van een buurt er ook voor dat buurtbewoners meer geneigd zijn om te verhuizen, ongeacht hun eigen tevredenheid met de buurt (Van Ham et al., 2012). De buurt waarin men woont weerspiegelt namelijk ook de positie van de bewoner in de samenleving en kan wijzen op status of juist een gebrek daaraan. Ook onderzoek van Permentier et al. (2009) wijst uit dat bewoners van buurten met een slechte reputatie vaker de wens hebben om te verhuizen, los van de tevredenheid met de buurt en de verbondenheid met de buurt.

2.3.6 Institutionele en context factoren

In de beschrijving van de institutionele benadering werd al kort ingegaan op de invloed van de rijksoverheid, gemeenten en corporaties. In de literatuur wordt vooral de invloed van instituties op de (kwaliteit van) de woningvoorraad beschreven. Er zijn echter ook tal van andere institutionele factoren die van invloed kunnen zijn op buurten, zoals het aanbod van zorg en ondersteuning of de inzet van interventies gericht op de sociale cohesie (zie hoofdstuk 3).

Eén van de belangrijkste instrumenten die worden ingezet bij het tegengaan van buurtverval is het renoveren, slopen en vervangen van oude woningen door nieuwbouw. Vaak heeft dit als doel om ervoor te zorgen dat het aandeel kwetsbare inwoners in de buurt kleiner wordt. Er worden nieuwe huizen gebouwd voor mensen met een hoger inkomen dan de oorspronkelijke bewoners. De oorspronkelijke bewoners verhuizen dan naar omliggende wijken, waar nog wel woningen beschikbaar zijn die zij zich kunnen veroorloven. Onderzoek van het SCP toont aan dat deze herstructurering van de woningvoorraad met selectieve migratie als gevolg, positieve effecten heeft voor de leefbaarheid, veiligheid en sociale cohesie in de buurt (Wittebrood et al., 2011).

Het gevaar van herstructurering is dat er een zogenaamd waterbedeffect optreedt; de buurtbewoners die gedwongen worden de buurt te verlaten, verplaatsen zich naar de omliggende buurten. Het risico is dat de problematiek in de buurt niet wordt opgelost, maar zich slechts verplaatst naar een andere buurt (Posthumus et al., 2012). Verschillende onderzoeken wijzen echter uit dat in de meeste gevallen geen waterbedeffect optreedt, omdat bewoners zich verspreiden over verschillende wijken en zich dus niet opnieuw samen in één wijk concentreren (Stam, 2009; Posthumus et al., 2012).

Andersom kan nieuwbouw in omliggende wijken er ook toe leiden dat de relatieve kwaliteit van de bestaande woningen daalt, wat vervolgens kan leiden tot een uitstroom van inwoners met meer middelen.

Vaak is een groot aandeel van de huizen in kwetsbare wijken eigendom van woningcorporaties. Er is wettelijk vastgelegd welke rol de woningcorporaties moeten vervullen in de buurt. In 2015 heeft de meest recente herziening van de Woningwet plaatsgevonden. Dit resulteerde erin dat

woningcorporaties zich meer op hun kerntaken moesten gaan richten en minder konden inzetten op de leefbaarheid in wijken.

Een andere zeer invloedrijke contextfactor is de economische conjunctuur. In tijden van laagconjunctuur wordt er vaak bezuinigd, waardoor er minder geld beschikbaar is om te investeren in buurten om verval tegen te gaan. Daarnaast kunnen economische ontwikkelingen ook rechtstreeks invloed hebben op de sociaal economische positie van huishoudens. Bijvoorbeeld door toenemende werkloosheid in tijden van economische crisis (Leidelmeijer et al., 2011; Bolt et al., 2008; Uytterlinde et al., 2020).

In tabel 2.2 zijn de verschillende institutionele en contextfactoren en de wijze waarop ze van invloed zijn op buurtverandering, op een rij gezet.

Tabel 2.2 Institutionele factoren en hun invloed

Factor	Invloed
Herstructurering van de woningvoorraad	Toename absolute kwaliteit woningvoorraad → meer instroom van bewoners met een hoger inkomen → toename leefbaarheid, veiligheid, sociale cohesie
Nieuwbouw elders	Afname relatieve kwaliteit → meer uitstroom van bewoners met een hoger inkomen → afname leefbaarheid, veiligheid, sociale cohesie
Veranderende wetgeving	Woningwet → beleid van corporaties → minder inzet op leefbaarheid in buurten
Economische conjunctuur	Laagconjunctuur → bezuinigingen → minder inzet op leefbaarheid in buurten Laagconjunctuur → toename werkloosheid → afname leefbaarheid in buurten

2.4 Theoretisch model

De factoren en de onderlinge relaties die zijn geschetst in paragraaf 2.3 zijn weergegeven in een model (zie figuur 2.2). We onderscheiden daarbij drie factoren, namelijk de kwaliteit van de gebouwde omgeving, de beeldvorming en de collectieve zelfredzaamheid, die via de verhuisgeneigdheid en daadwerkelijke verhuizingen van bepaalde groepen inwoners, de samenstelling van de bevolking van de buurt of wijk veranderen.

De veranderende samenstelling van de bevolking is, naast de ontwikkelingen in de veiligheid en overlast, de belangrijkste factor bij buurtverandering. Bij de bevolkingssamenstelling onderscheiden we, behalve de aspecten arbeidsdeelname, inkomen en achtergrond, ook het aspect kwetsbaarheid. In de literatuur komt de kwetsbaarheid van inwoners niet duidelijk naar voren als een factor die samenhangt met buurtverandering. De reden om deze wel te noemen in het model is dat er een sterke samenhang is tussen de sociaaleconomische status en gezondheid van mensen (RIVM, 2017). Dit betekent dat in buurten met een relatief lage sociaaleconomische status dikwijls gezondheidsachterstanden zijn en meer gebruik wordt gemaakt van zorg en ondersteuning. Daarnaast is er de aanname dat de extramuralisering (het scheiden van wonen en zorg) van de geestelijke gezondheidszorg en de maatschappelijke zorg kan leiden tot een groter

aandeel van inwoners met complexe problematiek. Dit kan weer invloed hebben op de ervaren veiligheid in de buurt (Uyterlinde & Van der Velden, 2017).

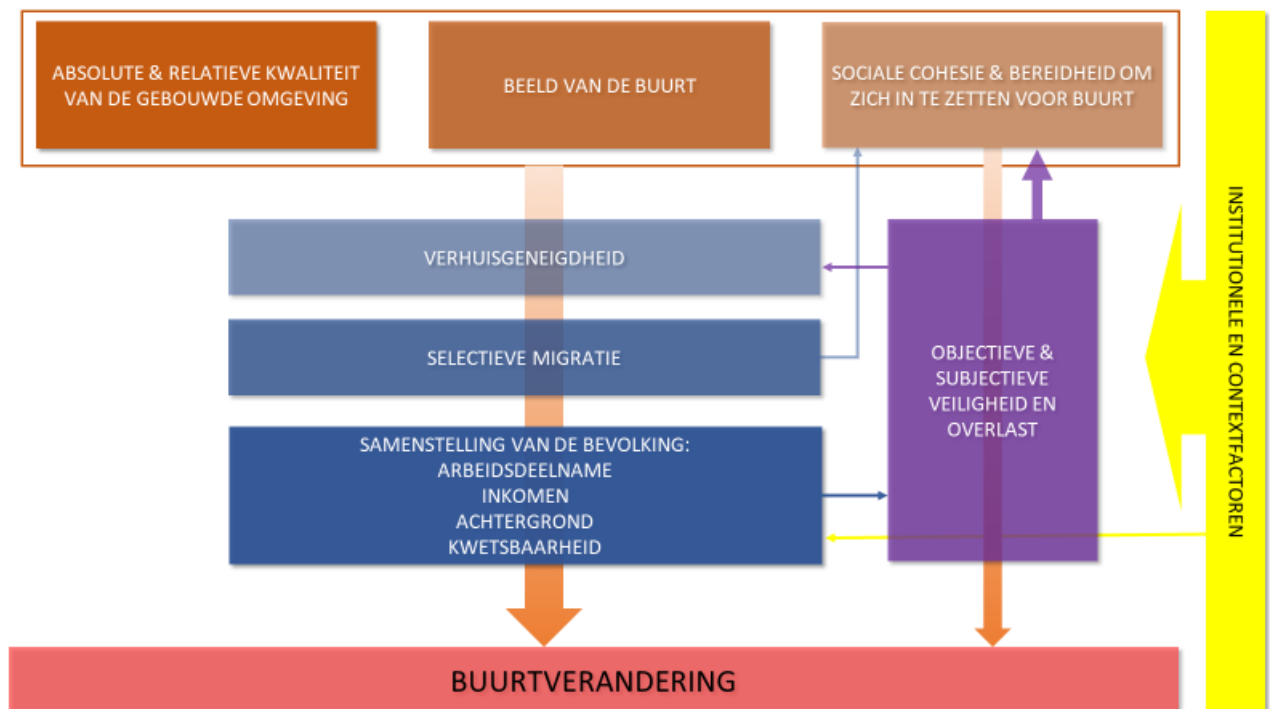
We zien in het model enkele voorbeelden van vervalspiralen. Zo heeft selectieve migratie een negatieve invloed op de sociale cohesie en leidt een afname in sociale cohesie weer tot meer verhuisceneidheid en selectieve migratie.

Ook laat het model zien dat de richting van het verband niet altijd duidelijk is. Enerzijds leidt een afname van sociale cohesie tot minder (ervaren) veiligheid, anderzijds zijn er aanwijzingen dat het verband omgekeerd is en meer veiligheid leidt tot meer sociale cohesie.

Verder is de veiligheid en overlast in de wijk ook van invloed op de verhuisceneidheid. En een achteruitgang in de arbeidsdeelname en het inkomen van de bevolking van de buurt, hangt weer samen met toenames in onveiligheid en overlast.

Voor de institutionele en contextfactoren geldt dat ze van invloed kunnen zijn op alle factoren in het model, met specifieke aandacht voor de invloed op de samenstelling van de bevolking.

Figuur 2.2 Model met factoren van buurtverandering

3 Effectieve wijkaanpakken

In dit hoofdstuk gaan we in op dat wat bekend is over werkzame aanpakken om verslechtering van wijken te voorkomen of om wijken te verbeteren. Allereerst beschrijven we wat een wijkaanpak is (en wat niet). In paragraaf 3.2 beschrijven we de werkzame ingrediënten van een wijkaanpak en algemeen geldende adviezen en aandachtspunten. In paragraaf 3.3 reflecteren we op de wijkaanpakken die in Arnhem zijn en worden ingezet en hoe deze zich verhouden tot de werkzame ingrediënten. In paragraaf 3.4 beschrijven we voorbeelden van interventies die in meer of minder mate bewezen effectief zijn.

In de literatuur wordt ook het nodige vermeld over hoe je een wijkaanpak het best kunt vormgeven, bijvoorbeeld wat betreft organisatie en inzet van geld en capaciteit. Zie bijvoorbeeld *In vijf stappen naar een wijkaanpak* op wijkwijzer.org, de publicatie *Weten wat werkt* (Van Dijk & Koekkoek, 2011) en de toolkit *Preventie in de wijk* (RIVM, 2018). Dit valt echter buiten de scope van dit literatuuronderzoek en we gaan hier dan ook zeer beperkt op in.

3.1 Wat verstaan we onder een wijkaanpak?

Een wijkaanpak (wijkenaanpak of een gebiedsgerichte aanpak) is een samenhangende aanpak gericht op het verbeteren van de leefsituatie van bewoners in een gebied (meestal een buurt of wijk) waar sprake is van een optelling van sociale en/of fysieke problemen. Binnen een wijkaanpak worden er vaak voor een bepaalde periode (financiële)afspraken gemaakt met publieke en private organisaties om gerichte beleidsmaatregelen, projecten en interventies uit te voeren in de betreffende wijk of buurt (wijkwijzer.org).

Idealiter worden in een wijkaanpak meerdere opgaven in het betreffende gebied met elkaar verbonden waarbij allerlei belanghebbende partijen, zoals de gemeente, maatschappelijke organisaties en bewoners, samenwerken. Een wijkaanpak is nodig wanneer de opgaven in een wijk of buurt dermate ernstig of omvangrijk zijn, dat een extra gebiedsimpuls nodig is naast alle reguliere activiteiten en interventies van partijen. Immers, ook zonder wijkaanpak verhuurt de woningcorporatie huizen, onderhoudt de gemeente de openbare ruimte en worden kwetsbare inwoners ondersteund door zorgorganisaties.

De elementen van wijkaanpakken zijn in de loop der jaren drastisch gewijzigd: van perioden waarin vooral werd ingezet op de fysieke verbetering van wijken, naar perioden met de nadruk op sociale aanpakken en integrale aanpakken met een mix van interventies op sociaal, fysiek en economisch terrein. In de laatste jaren is het accent ook komen te liggen op het inclusiever maken van wijken: het zo uitrusten van wijken, met onder andere zorgvoorzieningen, dat kwetsbare groepen zoals ouderen of mensen met een beperking er langer zelfstandig kunnen wonen (Uyterlinde & Gastkemper, 2018).

Het verschil tussen een wijkaanpak en wijkgericht werken is dat bij het laatste gemeentelijke taken op wijk-, buurt- of stadsdeelniveau worden georganiseerd. Daarbij wordt vaak bekeken hoe de kansen en opgaven in een gebied samen met andere organisaties en bewoners kunnen worden opgepakt. Bij wijkgericht werken ligt de focus niet zozeer bij de leefsituatie van bewoners in het gebied en ook worden niet altijd meerdere opgaven aan elkaar gekoppeld. Ook taken als het

uitgeven van paspoorten, het houden van gesprekken met bijstandsccliënten of het beheer van voorzieningen en de openbare ruimte kunnen wijkgericht worden georganiseerd.

3.2 Werkzame ingrediënten

Naar de effectiviteit van wijkaanpakken is in beperkte mate onderzoek gedaan. Er zijn dan ook geen voorbeelden van bewezen effectieve wijkaanpakken die als blauwdruk kunnen dienen. Wel is er veel geschreven over werkzame ingrediënten van wijkaanpakken, veelal gebaseerd op ervaringen uit de praktijk en kwalitatieve studies.

In tabel 3.1 is weergegeven hoe de factoren die in hoofdstuk 2 zijn beschreven, samenhangen met de werkzame ingrediënten die in deze paragraaf worden beschreven. In dit overzicht ontbreken de ‘institutionele en contextfactoren’ omdat aanpakken op lokaal niveau hier juist onderdeel van uitmaken.

De eerste vijf ingrediënten zijn algemeen van aard en spelen in op alle factoren of de samenhang tussen factoren. De laatste zeven ingrediënten richten zich specifiek op één factor.

Ten aanzien van de volgorde van interventies is het van belang te weten dat veiligheid en een woningvoorraad van goede kwaliteit basisvoorwaarden zijn voor een positieve ontwikkeling van de leefbaarheid in een wijk. Deze zaken moeten dus eerst op orde zijn voordat op andere factoren wordt ingezet. Verder moet er een sociale basis zijn in de vorm van zorg, ondersteuning en fysieke voorzieningen zoals zorgcentra, scholen en buurtcentra.

Tabel 3.1 Werkzame ingrediënten van buurtaanpakken en hun samenhang met de factoren

Ingrediënt / factor	Woningvoorraad	Samenstelling bevolking	Buurtbinding	Veiligheid en overlast	Beeldvorming
Maatwerk (3.2.1)	x	x	x	x	x
Overzichtelijke schaal (3.2.2)	x	x	x	x	x
Lange termijn (3.2.3)	x	x	x	x	x
Integrale aanpak (3.2.4)	x	x	x	x	x
Best persons faciliteren (3.2.5)	x	x	x	x	x
Investeren in woningen (3.2.6)	x				
Sturen op gemengde buurt (3.2.7)		x			
Zorg, ondersteuning en onderwijs (3.2.8)		x			
Vergroten van de sociale cohesie (3.2.9)			x		
Ondersteunen van eigen initiatief (3.2.10)			x		
Investeren in de veiligheid (3.2.11)				x	
Zichtbare, snelle resultaten (3.2.12)					x

3.2.1 Maatwerk

Een effectieve wijkaanpak vormgeven is maatwerk. Geen wijk of buurt is immers hetzelfde. En wat elders werkt, sorteert in de betreffende buurt misschien geen enkel effect. Het is daarom van belang dat vooraf, gezamenlijk door betrokken partijen en inwoners, goed in beeld wordt

gebracht wat de **kenmerken van de wijk** zijn en waar de **prioriteiten** liggen voor een aanpak. Bij de keuzes voor interventies is het vervolgens belangrijk om na te gaan in hoeverre een interventie aansluit bij de **context van de wijk**. De effectiviteit van het instrument buurtpreventie bijvoorbeeld, hangt grotendeels af van het vertrouwen dat bewoners hebben in de politie en in elkaar. Indien er weinig vertrouwen is onder bewoners, is deze interventie niet erg geschikt om de veiligheidsproblemen in de wijk op te lossen (Van Dijk & Koekkoek, 2011).

3.2.2 Overzichtelijke schaal

Van der Lans (2009) adviseert om de aanpak te beperken tot een gebied met een overzichtelijke schaal. Immers, hoe groter het gebied, hoe meer professionals elkaar in de weg lopen, hoe moeilijker het is om bewoners erbij te betrekken en hoe moeilijker het is om te bepalen of de wijkaanpak tot tastbare resultaten leidt. Ook Van Wonderen (2019) geeft de voorkeur aan interventies in de **directe woonomgeving** boven interventies op groter schaalniveau (buurt-, wijk- of gemeenteniveau). Zijn redenatie is dat voor veel wijken geldt dat ze niet in zijn geheel veilig of onveilig, leefbaar of onleefbaar zijn, maar dat de problemen zich concentreren in deelgebieden, straten of blokken of zelfs op het niveau van huishoudens. Een heel **gefocuste, integrale aanpak op hotspots in buurten**, zoals bepaalde straten of woonblokken met veel problematiek (ook wel acupuncturale aanpak genoemd), is niet alleen efficiënter, maar leidt vaak ook tot betere resultaten (Van Wonderen, 2019). Aanpakken op kleinere schaal hebben dan ook de voorkeur boven generiek buurtbeleid.

3.2.3 Inzetten op de lange termijn

Een wijkaanpak vraagt om een lange adem (Noordanus et al., 2021). Het is van belang dat een **duidelijk doel** wordt gesteld en dat hieraan wordt vastgehouden, ook als dit doel pas over 10 jaar kan worden behaald. Tussentijdse resultaten moeten zichtbaar worden gemaakt. Zo kan ook als dat nodig is tijdig worden bijgestuurd (wijkwijzer.nl). Een reden dat op de **lange termijn** moet worden ingezet, is dat het leggen van contact en het winnen van vertrouwen veel tijd kost en dat continuïteit in de aanpak essentieel is. Dit komt ook duidelijk naar voren uit de veertien casestudies van Movisie naar aanpakken gericht op sociale samenhang (Cadat-Lampe et al., 2020)

3.2.4 Integraal (samen)werken

Naar de effectiviteit van een integrale aanpak in kwetsbare wijken is nog weinig onderzoek gedaan. Wel komt uit de diverse studies en praktijkervaringen duidelijk naar voren dat het integraal aanpakken van de problemen die spelen in een wijk grote meerwaarde heeft (Van der Lans, 2014; RIVM, 2018; Leidelmeijer et al., 2018; De Meere et al., 2019; Van Bortel, 2016; Janssen et al., 2018). Een effectieve aanpak combineert maatregelen op het gebied van het wonen met maatregelen op andere beleidsterreinen zoals werkgelegenheid, veiligheid, onderwijs, inkomen, zorg en welzijn en criminaliteit (Permentier et al., 2013). De meerwaarde van een integrale aanpak is dat de maatregelen elkaar waarschijnlijk versterken (Van Dijk & Koekkoek, 2011).

Integraal werken betekent dat partijen hun taken vanuit hun eigen rol zo goed mogelijk uitvoeren en daar waar nodig is **afstemming zoeken met andere partijen**. Integraal werken betekent dus niet dat alles met alles moet worden verbonden en dat iedereen overall bij betrokken moet worden. Daarnaast betekent integraal werken dat partijen **verder kijken dan de eigen doelstellingen**. Er moet een gezamenlijk belang zijn waarbij de **samenwerking vrijwillig maar niet vrijblijvend** is. Ook is het van belang dat er **op drie niveaus** vitale coalities worden gevormd:

bestuurlijk (bepalen van de visie), hoog ambtelijk (creëren van randvoorwaarden) en in de uitvoering (operationele samenwerking) (wijkengids.nl).

3.2.5 Best persons faciliteren

Veel onderzoekers en professionals noemen **het belang van mensen die een verschil maken in kwetsbare wijken**, ook wel 'best persons' of sleutelpersonen genoemd (Van Kempen et al., 2015; Van Hulst & Matelski, 2020; Van der Lans, 2014; Uyterlinde et al., 2020; Cadat-Lampe et al., 2020). Best persons zijn individuen die het **voortouw nemen** en een **brugfunctie** vervullen tussen verschillende formele instanties en bewoners. Best persons kunnen bewoners zijn, maar kunnen ook professionals zijn binnen een maatschappelijke organisatie of de (lokale) overheid. Zij kunnen niet gecreëerd worden, maar zijn er of niet. Het succes van wijkenaanpakken, zo blijkt keer op keer uit onderzoek, drijft voor het allergrootste deel op de inzet van deze mensen (Hulst & Matelski, 2021). Het advies is om best persons actief op te zoeken en waar mogelijk te faciliteren zodat ze zo lang mogelijk hun rol kunnen vervullen (Van Kempen et al., 2015; Van der Lans, 2014; Uyterlinde et al., 2020).

3.2.6 Investeren in woningen mits gecombineerd met investeren in mensen

Een **woningvoorraad van goede kwaliteit** is volgens onderzoekers een **basisvoorwaarde** voor een leefbare wijk. Fysieke maatregelen zoals herstructurering en renovatie helpen om een wijk aantrekkelijk te maken, wat er voor zorgt dat meer bemiddelde huishoudens in de buurt gaan wonen (gentrificatie) en dat de bemiddelde huishoudens de buurt niet verlaten (selectieve migratie) (Uyterlinde et al., 2020; Leidelmeijer et al., 2018; Van Kempen et al., 2015).

Uit de evaluatie van het krachtwijkenbeleid van het SCP (Permentier et al., 2013) bleek dat herstructurering leidt tot minder geweld en vernieling. Stedelijke vernieuwing zorgt ervoor dat de oorspronkelijke bewoners in woningen van betere kwaliteit leven. Er zijn echter geen aanwijzingen dat er effecten zijn op het gebied van opleiding, werk of gezondheid bij de bewoners (Uyterlinde et al., 2020; Van Kempen et al., 2015).

Uitsluitend fysieke herstructurering is meestal niet voldoende om de leefbaarheid en veiligheid in een wijk duurzaam te verbeteren. Onderzoekers en professionals concluderen dan ook dat het investeren in woningen effectief is in een wijkaanpak wanneer dit wordt **gecombineerd met investeringen in de inwoners** (Uyterlinde et al., 2020; Janssen et al., 2018; Flache & Koekkoek, 2009).

3.2.7 Sturen op een gemengde buurt

Er wordt zowel door de wetenschap als door professionals vaak op gewezen dat het **sturen op een gemengde buurt** een effectieve en structurele oplossing is (Leidelmeijer et al., 2018). Dit sturen op een gemengde buurt kan enerzijds door fysiek ingrijpen, bijvoorbeeld door sociale huurwoningen te slopen en middensegment woningen te bouwen. Anderzijds kan dit door selectieve woningtoewijzing toe te passen.

Hard wetenschappelijk bewijs dat bewoners gebaat zijn bij sociale menging is echter schaars. Menging leidt er vaak toe dat het gemiddeld inkomen in de buurt stijgt, maar het kan er ook voor zorgen dat de onderlinge verbondenheid in de wijk afneemt (Van Kempen et al., 2015). Ook Permentier et al. (2013) wijzen er op dat door te mengen de sociale netwerken van (kwetsbare) bewoners beschadigd kunnen raken.

3.2.8 Aanbod van zorg, ondersteuning en onderwijs

Uyterlinde et al. (2020) onderscheiden drie hoofdbestanddelen of pijlers in effectieve wijkaanpakken, waarvan twee betrekking hebben op het aanbod van zorg, hulp en ondersteuning. De onderzoekers spreken over het ‘versterken van de sociale basis’ door **inzet van professionele zorg, hulpverlening en ondersteuning**. Ook de **aanwezigheid van fysieke voorzieningen** zoals zorgcentra, scholen, buurt- en ontmoetingsfuncties valt hieronder. Daarnaast noemen ze het belang van het vergroten van perspectieven van bewoners. Hierbij gaat het om ‘meedoen’ in brede zin: het waarborgen van goed onderwijs, het verminderen van schooluitval, een betere aansluiting tussen onderwijs en werk en om begeleiding naar (betaald) werk.

3.2.9 Vergroten van de sociale cohesie

Uit verschillende onderzoeken blijkt dat het vergroten van de **sociale cohesie** leidt tot sterkere buurten, en dat veel sociale cohesie het verval van een buurt kan dempen (Van Kempen et al., 2015; Uyterlinde et al., 2020). Echter, sociale cohesie bevorderen is complex en buurtbewoners hebben daar ook niet altijd behoefte aan (Van Kempen et al., 2015). Dautzenberg (2008, in Kleinmans & Bolt, 2010) stelt dat de oplossing niet zozeer moet worden gezocht in eenmalige multiculturele feesten of buurtbarbecues. Sociale cohesie wordt bevordert door korte, vluchtige ontmoetingen, mensen die elkaar regelmatig tegenkomen en elkaar even spreken. Dit vergroot de ‘publieke familiariteit’. Mensen kennen elkaar niet echt, maar zijn wel bekend met elkaar. Dit is ook een sleutel bij het voorkomen van ongemak en spanningen tussen bevolkingsgroepen (Van Wonderen, 2019). Het is daarom van belang **dat de fysieke structuur van de buurt regelmatige ontmoetingen tussen bewoners mogelijk maakt**. Te denken valt aan scholen, sportvelden, speeltuintjes, winkels en buurtcentra. Ook andere onderzoekers benadrukken het belang van ontmoetingsplekken en de rol die de ruimtelijke inrichting hierin speelt (Van Kempen et al., 2015; Cadat-Lampe et al., 2020).

Bij initiatieven die gericht zijn op verbinding tussen buurtbewoners hebben **kleinschalige initiatieven met terugkerend contact** de voorkeur boven eenmalige initiatieven met een groter bereik. Verder kunnen beter initiatieven waarbij wordt uitgegaan van **gemeenschappelijke belangen of interesses** (zoals een schoon portiek of een speelveilig plein) worden ingezet, in plaats van initiatieven waarin verschillen worden besproken (zoals interculturele kennismaking of dialogen). Ook hebben interventies waarbij groepen met elkaar **samenwerken** de voorkeur boven interventies waar competitie tussen groepen plaatsvindt (Van Wonderen, 2019).

3.2.10 Ondersteunen van eigen initiatief en inzet

Inwoners die zich (mede) eigenaar voelen of als volwaardig partner meedoen, zijn een voorwaarde voor duurzame betrokkenheid (Van der Lans, 2014; Van Kempen et al., 2015; Cadat-Lampe et al., 2020). In de afgelopen decennia is volop geëxperimenteerd met nieuwe vormen van samenwerken en samen financieren. Allerlei bottom-up-initiatieven kwamen tot bloei, maar hielden niet tot nauwelijks stand (Uyterlinde et al., 2020). De verklaring hiervoor is dat juist in de buurten waar verbetering nodig is, de kwetsbare bewoners bezig zijn met ‘overleven’ en daardoor beperkt aandacht hebben voor de wereld buiten hun voordeur. Of het ontbreekt hen aan capaciteiten om initiatieven te organiseren (Uyterlinde et al., 2020; Van Kempen et al., 2015). Ook is er het risico dat een klein, niet representatief groepje bewoners het voortouw neemt (Van Kempen et al., 2015). Al met al leert de ervaring dat bewoners het niet alleen kunnen en dat **professionele begeleiding en ondersteuning essentieel** is om hen te laten meedoen aan initiatieven (Uyterlinde et al., 2020). Daarnaast is het belangrijk dat bewoners gehoord worden

en dat men eerlijk is over hoeveel invloed zij hebben (Van Kempen et al., 2015). Van Dijk en Koekkoek (2011) benadrukken verder dat bewonersparticipatie ook moet passen in een wijk.

3.2.11 Investeren in veiligheid

In buurten waar veel overlast en verloedering en weinig vertrouwen is, zal eerst op deze zaken moeten worden ingezet voordat andere problemen worden aangepakt (Van Wonderen, 2019). **Veiligheid is namelijk een basisvoorwaarde** voor een positieve ontwikkeling van de leefbaarheid in een wijk.

Uit onderzoek blijkt dat met name percepties rond veiligheidsproblemen en overlast sterk samenhangen met de verhuisgeneigdheid. Sociale herovering, waarmee actieve inzet op handhaving en bestrijding van criminaliteit en overlast, maar ook het stellen van normen en het stimuleren van gewenst gedrag wordt bedoeld, is dan ook een essentieel onderdeel van de integrale wijkaanpak (Uyterlinde et al., 2020). Ook Noordanus et al. (2021) benadrukken dat de justitiële functie een plek moet hebben in de integrale wijkaanpak. Een effectieve methode om de veiligheid te vergroten in een wijk is de inzet van burgerwachten (buurtpreventieteams). Uit internationale evaluaties blijkt dat burgerwachten leiden tot een grotere reductie of kleinere toename in criminaliteit ten opzichte van vergelijkbare wijken waar geen burgerwachten actief zijn. Bovendien blijkt dat surveillerende vrijwilligers op een positieve invloed kunnen hebben op de (ervaren) wijkveiligheid (Lub, 2013).

3.2.12 Zichtbare, snelle resultaten

Zowel Cadat-Lampe et al. (2020) als Uyterlinde et al. (2020) benadrukken het belang van *small wins*. Hiermee worden **relatief kleinschalige initiatieven** of interventies bedoeld die een grote impact of uitstraling op de buurt of wijk hebben. Dergelijke **zichtbare interventies** kunnen ervoor zorgen dat bewoners tastbare resultaten zien van de aandacht voor hun wijk en kunnen enorm helpen om het **vertrouwen** van bewoners te winnen.

Ook Movisie (2014) wijst erop dat ‘gewoon beginnen’ een krachtig werkzaam element is. Met kleine initiatieven die op korte termijn gemakkelijk te realiseren zijn en snelle resultaten opleveren, groeit het vertrouwen van inwoners en worden langer durende of complexere aanpakken ook haalbaar.

3.3 Reflectie op de Arnhemse wijkaanpakken

In de Arnhemse wijkaanpakken in het heden en verleden (zie paragraaf 1.1) zien we veel van de in paragraaf 3.2 genoemde werkzame ingrediënten terug. Veel van deze ingrediënten bleken ook succesfactoren te zijn in Arnhem (gemeente Arnhem, 2014). Dit geldt bijvoorbeeld voor het gegeven dat een wijkaanpak vraagt om maatwerk en dat eigen initiatief en inzet van inwoners nodig zijn. Deze elementen worden sinds 2016 toegepast in het programma Van Wijken Weten. In elke wijk kunnen de inwoners meebepalen wat de aanpak en prioriteiten zijn in hun wijk (Gemeente Arnhem, 2016). Een ander werkzaam ingrediënt dat de gemeente Arnhem heeft toegepast is het inzetten op de lange termijn. Toen de Vogelaargelden voortijdig werden stopgezet, ging de gemeente Arnhem door met de ingezette wijkaanpakken. Ook met integrale, programma's heeft gemeente Arnhem sinds 2006 ervaring opgedaan. Daarbij werd het samenwerken niet aan frontliniewerkers in de wijk overgelaten, maar werd ook op bestuurlijk en ambtelijk niveau samengewerkt.

De ervaring van de gemeente Arnhem is ook dat de best persons of ‘sterkste spelers’ moeten worden ingezet en gefaciliteerd zodat ze lang blijven. Verder werd in het programma Onze Buurt het Broek ervaren dat het best eerst kan worden gewerkt aan eenvoudig op te lossen problemen

zodat er snel zichtbare resultaten zijn. Daarmee kan het vertrouwen van inwoners worden vergroot. Ook het werkzame ingrediënt ‘overzichtelijke schaal’ zien we terug in de Arnhemse aanpak. Zo werd in de motie Krachtige Wijken als opdracht gegeven om alleen op die plekken waar dat nodig is in te zetten. Dus niet op het niveau van wijken, maar op het niveau van buurten, straten en adressen.

3.4 Goede voorbeelden

Er zijn ontzettend veel voorbeelden van interventies en methodieken die worden toegepast in wijken en buurten. In de diverse databanken en publicaties staan tien interventies die zijn onderzocht en/of beoordeeld op hun effectiviteit en in een wijk kunnen worden toegepast. In tabel 3.2 staan deze tien interventies op een rij met daarbij aangegeven op welke factoren ze ingrijpen. Opvallend vaak zijn deze interventies gericht op het voorkomen of verminderen van overlast door jongeren of op het verminderen van overlast in het algemeen.

Tabel 3.2 Interventies en hun samenhang met de factoren

Interventie	Factoren waarop interventie ingrijpt				
	Overlast door jongeren	Overlast	Binding	Gezondheid / kwetsbaarheid	Opvoedvaardigheden
Futsal Chabbab	x				
Buurtsportvereniging			x	x	
Buurtpraktijkteam	x				
Thuis op straat	x				
Alleen jij bepaalt wie je bent	x				
Buurtbemiddeling		x			
Buurtpreventie		x			
Wijkacademie opvoeden			x		x
Gezonde wijkaanpak				x	
Signaleren niet pluis				x	

Naast de interventies die zijn onderzocht en in de genoemde databanken staan, zijn er tal van publicaties verschenen waarin wijkaanpakken of elementen daaruit (interventies) worden beschreven.

3.4.1 Aanpakken gericht op veiligheid

De interventie **Futsal Chabbab** staat zowel in de databank van het RIVM als in de databank van het Kenniscentrum Sport en Beweging¹ en is door een commissie van experts beoordeeld als goed

¹ Het RIVM heeft de databank leefstijlinterventies waarin geselecteerd kan worden op het thema ‘leefbaarheid’. In de databank sport- en beweeginterventies van het Kenniscentrum Sport &

onderbouwd. De interventie richt zich op kinderen en jongeren uit aandachtswijken waar schooluitval hoog is en waar veel overlast op straat wordt ervaren. De interventie richt zich enerzijds op jongeren die al in de 'straatcultuur' betrokken zijn en anderzijds op basisschoolkinderen die zich daar toe aangetrokken kunnen gaan voelen. De interventie heeft drie doelen: het verminderen van schooluitval en het daarbij vergroten van kansen van de jongeren, overlast van de jongeren op straat verminderen en/of voorkomen en zelfontplooiing bevorderen d.m.v. sportbeoefening.

Het Kenniscentrum Integratie en Samenleving heeft in 2019 een overzicht gemaakt van voorbeelden van interventies die in buurten kunnen worden ingezet om polarisatie tegen te gaan en de verbinding in buurten te versterken (Van Wonderen, 2019). Er worden op verschillende thema's voorbeelden gegeven. Naar de meeste van deze interventies is echter (nog) geen onderzoek gedaan. Een uitzondering is het **Buurtpraktijkteam**. Deze interventie richt zich op de bestrijding van overlast waarbij nadrukkelijk naar de onderliggende risicofactoren wordt gekeken. Het doel van het Buurtpraktijkteam is om positief gedrag te stimuleren en onacceptabel gedrag te stoppen. Een andere doelstelling is dat er positief met elkaar wordt omgegaan.

In Amsterdam is geëxperimenteerd met deze aanpak. Een groep jongeren zorgde jarenlang voor overlast en criminaliteit op en rond het Columbusplein. Een samenwerkingsverband met onder meer het Openbaar Ministerie, politie, Bureau Jeugdzorg, jeugdwerk en reclassering werd opgericht. Het aantal hulpverleners werd teruggebracht naar een kleine groep: het Buurtpraktijkteam. Er waren korte lijnen en een gezamenlijk doel. Samen met bewoners werden de problemen stap voor stap aangepakt. Uit het evaluatieonderzoek van Ecorys naar dit Buurtpraktijkteam bleek dat het inbraken, vandalisme, geweld en overlast afnamen en dat er minder zittenblijvers waren. De sfeer in de buurt verbeterde en er kwam meer vertrouwen. Er waren minder incidenten en bewoners voelden zich meer gehoord (Witmond et al., 2014).

In de databank effectieve jeugdinterventies van het Nederlands Jeugdinstituut² staat de interventie **Thuis op Straat (TOS)** vermeld. Deze interventie is door een commissie van experts beoordeeld als effectief volgens eerste aanwijzingen. TOS richt zich op kinderen en jongeren in de leeftijd van 4 tot en met 20 jaar die wonen in kwetsbare wijken. Het doel is om de buurtomstandigheden zo te verbeteren dat de ontwikkeling en het gedrag van de kinderen positief worden beïnvloed. TOS richt zich op het scheppen van een duidelijk (gedrags)regels, normen), fatsoenlijk en sociaal en emotioneel veilig klimaat op pleinen en straten. Op pleintjes en speelplaatsen worden verbindende activiteiten voor kinderen met diverse etnisch-culturele achtergronden georganiseerd. Jongeren uit de buurt, ouders en overige bewoners worden hierbij betrokken.

Ook **Alleen jij bepaalt wie je bent** staat in de databank effectieve jeugdinterventies van het Nederlands Jeugdinstituut en is beoordeeld als effectief volgens eerste aanwijzingen. Deze interventie is gericht op jongeren van 12 tot en met 18 jaar die onderwijs volgen aan een praktijkschool of de basis- of kaderberoepsgerichte leerweg van het vmbo. De interventie is

---

Bewegen kan geselecteerd worden op het thema 'leefbaarheid en veiligheid in de wijk'. Ook kan als locatie 'wijk / faciliteiten in de wijk' en 'openbare ruimte' worden aangevinkt.

² Hierin kan geselecteerd worden op de locatie 'in de wijk'. Ook kan geselecteerd worden op interventies als 'basisvoorziening' (en dus niet lichte of gespecialiseerde hulp).

gericht op het versterken van beschermende factoren en het verkleinen van risicofactoren voor overlastgevend en delinquent gedrag.

Het Centrum voor Criminaliteitspreventie en Veiligheid heeft tal van praktijkvoorbeelden van projecten gericht op de veiligheidsbeleving. De meeste praktijkvoorbeelden zijn niet onderzocht. Echter de interventie **Buurtpreventie** is dat wel en blijkt effectief te zijn in het verminderen van criminaliteit en/of wanorde (Lub, 2013). Het is een vorm van surveillance door burgerwachten (buurtpreventieteams). Uit de praktijk blijkt dat het bij de toepassing wel belangrijk is dat er afspraken worden gemaakt over hoe buurtpreventie in het veiligheidsbeleid van de gemeente past, wat de reikwijdte is van de deelnemers van de buurtpreventieteams en wat de taken zijn van de deelnemers en waar de professionals het overnemen.

Ook **Buurtbemiddeling** wordt door het Centrum voor Criminaliteitspreventie en Veiligheid genoemd als praktijkvoorbeeld waar onderzoek naar is gedaan. Dit is een methode om buurtgenoten in een conflictsituatie weer met elkaar in gesprek te brengen. Getrainde vrijwilligers helpen de partijen om het onderlinge contact te herstellen en zelf oplossingen voor het conflict te bedenken. Er is geen wetenschappelijk bewijs dat buurtbemiddeling bijdraagt aan het verbeteren van de veiligheidsbeleving. Maar uit de literatuur omtrent *mediation* blijkt dat bewoners zelfredzamer worden na een bemiddeling, waardoor ze ook op andere vlakken hun verantwoordelijkheid nemen. Tevens blijkt dat zelfredzaamheid bijdraagt aan een beter veiligheidsgevoel (Jansen et al., 2010).

3.4.2 Aanpakken gericht op gezondheid

De interventie **Buurtsportvereniging** staat zowel in de databank van het RIVM als in de databank van het Kenniscentrum Sport en Bewegen³ en is door een commissie van experts beoordeeld als goed beschreven. De interventie heeft als doel dat bewoners in achterstandswijken die niet of onvoldoende deelnemen aan sport en andere maatschappelijke activiteiten, structureel meer gaan sporten en bewegen en dat zij meer betrokkenheid tonen bij het organiseren van (maatschappelijke) activiteiten in de wijk. De interventie richt zich op wijken met achterstanden op het gebied van sport en bewegen waar (nog) geen sprake is van een vitale netwerkorganisatie waarin bewoners het initiatief nemen.

Daarnaast heeft het RIVM de **Gezonde wijkaanpak** voor gemeenten ontwikkeld. In de beschrijving van de aanpak wordt uitgelegd hoe er in vijf stappen voor gezorgd kan worden dat een integrale wijkaanpak zo veel mogelijk gezondheidswinst oplevert. De vijf stappen zijn: een wijkgezondheidsprofiel maken, prioriteiten en doelen kiezen, interventies kiezen, interventies uitvoeren en monitoren en evalueren. De Gezonde Wijkaanpak wordt in diverse gemeenten toegepast, waaronder in Amersfoort. Dit betreft een meerjarenaanpak (2014 t/m 2021) die in meerdere wijken loopt en als doel heeft om de gezondheid en zelfredzaamheid van de inwoners te versterken en zo gezondheidsachterstanden te verminderen. Dit gebeurt door zorg- en welzijnsprofessionals meer te verbinden en inwoners actief te betrekken.

---

³ Het RIVM heeft de databank leefstijlinterventies waarin geselecteerd kan worden op het thema 'leefbaarheid'. In de databank sport- en beweeginterventies van het Kenniscentrum Sport & Bewegen kan geselecteerd worden op het thema 'leefbaarheid en veiligheid in de wijk'. Ook kan als locatie 'wijk / faciliteiten in de wijk' en 'openbare ruimte' worden aangevinkt.

Ook in de wijk Overvecht in Utrecht wordt al jaren ingezet op onder meer gezondheid. In de periode 2006-2010 liep een interventie waarbij de gemeente Utrecht en zorgverzekeraar Achmea samenwerkten en waarbij alle eerstelijns zorgverleners de handen ineensloegen in een actief netwerk. Bewoners werden zo sneller en actiever benaderd. Het onderzoek naar deze aanpak liet zien dat de zorgkosten in de wijk omlaag gingen en dat de bewoners actiever werden. Het percentage inwoners van dat de beweegnorm haalde steeg (Lubbe en Larsen, 2011). Inmiddels loopt de bredere aanpak 'Samen voor Overvecht' gericht op de thema's wonen, leefomgeving en buurten, veiligheid, welzijn en gezondheid en meedoen (werk, scholing, ondernemerschap).

In de wijk Selwerd in Groningen wordt de gezonde wijkaanpak uitgevoerd, als onderdeel van een integraal wijkprogramma. Ook hier is het doel om het welbevinden en welzijn van bewoners te verbeteren. En er wordt zoveel mogelijk voortgebouwd op lopende activiteiten en initiatieven. Er wordt geprobeerd om slimme combinaties te maken waarbij projecten elkaar kunnen versterken. Zo wordt de aanleg van het warmtenet gecombineerd met het creëren van een 30km zone, een initiatief dat bewoners stimuleert hun voortuin aan te pakken en met individuele bewonersgesprekken waarin het aanbod van het sociaal team onder de aandacht wordt gebracht. De ervaring in Groningen is dat partnerschappen en samenwerking met bewoners om interactie vragen en dat het langs deuren gaan de meest effectieve aanpak is hiervoor, ook al is het een zeer tijdrovende aanpak. Daarom zijn eerst bewoners van enkele straten benaderd met het idee dat het vervolgens gaat resoneren in de rest van de wijk (Uyterlinde & Gastkemper, 2017b).

Tot slot kan de manier waarop de openbare ruimte is ingericht bewoners stimuleren om te gaan bewegen. Bijvoorbeeld door voorzieningen als winkels en scholen in de wijk te plaatsen waardoor ze fietsend of lopend te bereiken zijn. Ook kan het autoverkeer worden ontmoedigd en fietsen en wandelen juist worden gestimuleerd door de inrichting van de omgeving.

3.4.3 Aanpakken gericht op psychosociale factoren

In de databank effectieve sociale interventies van Movisie staat de interventie **Signaleren niet pluis gevoel** genoemd. Deze interventie is beoordeeld door een commissie van experts als goed beschreven. Het is een vorm van ondersteuning, door medewerkers uit thuiszorg en welzijnswerk en vrijwilligers die op regelmatige basis contact hebben met ouderen. Het doel van de interventie is dat door vroegsignalering tijdig actie wordt ondernomen bij ouderen met psychosociale problematiek en dat ouderen zo op een veilige en voor hen prettige manier zelfstandig kunnen blijven wonen in hun eigen omgeving.

In dezelfde databank staat de interventie **Wijkacademie Opvoeden**, welke is beoordeeld als goed onderbouwd. De doelgroep van Wijkacademie Opvoeden zijn ouders van verschillende culturele achtergronden en leeftijden die in een multiculturele wijk wonen en die van en met elkaar willen leren over opvoeden. Het doel is dat ouders de competenties en het zelfvertrouwen krijgen om met anderen verbindingen aan te gaan die ondersteunend zijn bij de opvoeding. Ook is het doel dat er structuren in de wijk ontstaan die ouders faciliteren in het aangaan van verbindingen met anderen.

Andere sociale aanpakken die niet in de databanken staan opgenomen, zijn:

- **Weer Thuis in de Wijk** heeft als doel het verbeteren van de samenwerking tussen gemeente, corporatie en zorgaanbieder en naast een woning ook begeleiding en dagbesteding te bieden aan doorstromers uit Beschermd wonen en Maatschappelijke

opvang. In onder meer Apeldoorn wordt deze aanpak gehanteerd (opstapregeling wonen genoemd) (Uyterlinde & Gastkemper, 2017a).

- **Sociale hypotheek** Dolphia in Enschede. De gemeenten stelt een lening beschikbaar voor de bouwkosten en de exploitatie van een buurthuis. Bewoners lossen af door het leveren van een tegenprestatie die ten goede komt aan de wijk – enerzijds in de vorm van het organiseren van activiteiten, anderzijds in de vorm van maatschappelijke effecten (Uyterlinde & Gastkemper, 2017b).
- Een **huiskamer** in de wijk (bijvoorbeeld volgens de methode Kulturhuske) met als doel ontmoeting, talentontwikkeling, maatschappelijke participatie en binding. Een huiskamer en podium in de wijk dat door middel van ‘eigen’ culturele activiteiten ook echt van de wijk en haar bewoners is.
- **Buurtcirkels**. In een Buurtcirkel ondersteunen 8-12 buurtbewoners, al dan niet met een psychische kwetsbaarheid, elkaar in een sociaal netwerk. Ze worden hierbij geholpen door een vrijwilliger en een coach. Deelnemers leren elkaar kennen en ondernemen sociale activiteiten met elkaar. Dit verrijkt het leven van deelnemers en is van grote invloed op hun emotioneel welbevinden (Weltevrede et al 2017).
- Diverse gemeenten hebben geëxperimenteerd met een **actieve rol voor postbezorgers** in de wijk. Het ging om diverse taken zoals het doorgeven van meldingen openbare ruimte, het bezoeken van bewoners van 75 jaar en ouder en het afnemen van een signaleringsvragenlijst en het opnemen van de watermeterstand bij huishoudens die deze niet uit eigen beweging doorgeven (Uyterlinde & Gastkemper, 2017b).
- Het **Vouchersysteem** is een methode om de leefbaarheid en de sociale cohesie in een wijk te verbeteren door bewoners de regie over hun eigen leefomgeving te geven. ‘De regie hebben’ bestaat uit zelf bepalen wat belangrijk is voor de buurt, zelf een initiatief indienen en de plannen uitvoeren en zelf budgethouder zijn (hetccv.nl praktijkvoorbeelden).

3.4.4 Fysieke aanpakken

Een aantal aanpakken die zich richten op de fysieke kenmerken van de wijk, zijn:

Stedelijke vernieuwing op uitnodiging waarbij de gemeente Lelystad het initiatief legt bij bewoners en andere betrokken partijen in de wijk. Met rondetafelgesprekken op wijkniveau met een breed scala aan deelnemers wordt ideevorming om de leefbaarheid van de wijk te verbeteren gestimuleerd. Deelnemers zijn naast de gemeente en bewoners ook de woningbouwcorporatie, banken, scholen en de GGD (Uyterlinde & Gastkemper, 2017b).

Woonruimtebemiddeling in Delft. Corporaties houden een intakegesprek met potentiële huurders waarin gelet wordt op aspecten als dagbesteding, verslaving of psychische problematiek, en een strafblad (Uyterlinde & Gastkemper, 2017b).

Klushuizen. Sterk verwaarloosde panden in slechte buurten worden aangeboden tegen een gereduceerde verkoopprijs onder de voorwaarde dat kopers de panden grondig opknappen en er minstens twee jaar zelf wonen. Het idee achter klushuizen is dat de koper investeert in zijn/haar huis en zo ook investeert in de buurt (hetccv.nl praktijkvoorbeelden).

3.4.5 Integrale wijkaanpakken

Tot slot noemen we drie voorbeelden van integrale wijkaanpakken die beschreven zijn in de publicatie ‘Werken aan opgaven in de wijk. Gebiedsgerichte organisatiemodellen in vier

gemeenten' (Uyterlinde et al., 2020). Dit zijn vernieuwende aanpakken die afwijken van de reguliere gemeentelijke werkwijzen. Kenmerkend voor deze voorbeelden is dat de opgaven binnen het gebied werden geprioriteerd in plaats van dat de opgaven centraal staan vanuit de verschillende sectoren of domeinen. We beschrijven hier kort de drie aanpakken waarmee men al het verst gevorderd is en waaruit lessen getrokken kunnen worden.

Mijn Buurt Assen (MBA) is een samenwerkingsverband tussen de gemeente Assen, een woningcorporatie en een welzijnsorganisatie. Buurtinitiatieven worden gestimuleerd en ondersteund, fysieke ingrepen zijn gekoppeld aan sociale opgaven en andersom. Er is een overkoepelend programmateam waarmee de samenwerking tussen de drie partijen wordt georganiseerd. In elke wijk is vanuit elke partij een betrokken wijkmedewerker actief. Het samenwerkingsverband is gebaseerd op commitment, overtuiging en een gedeelde visie. Een formele organisatiestructuur is er niet en de samenwerking is weinig gereguleerd. De ervaring leert dat om wijkopgaven integraal aan te pakken, het nodig is dat betrokken elkaar constant op de hoogte houden. Verder is een succesfactor dat medewerkers bevlogen zijn en zich eigenaar voelen van de aanpak. Een duidelijke communicatie naar buiten toe (inclusief een eigen huisstijl), heeft hierbij geholpen. Dankzij de fysieke projecten lukt het beter om met de inwoners in contact te komen. De wijken worden geherstructureerd zonder dat wijkbewoners uit de wijken moeten vertrekken: de aandacht gaat uit naar het versterken van de bestaande sociale structuren.

In **Wijkvernieuwing 3.0 Groningen** zijn vier wijken aangewezen aan de hand van de uitkomsten van het Wijkkompas: het statistische instrument van de gemeente dat aan de hand van 'harde en zachte' data laat zien hoe een wijk ervoor staat. De Wijkkompassen dienen tegelijkertijd als nulmeting; in een later stadium kunnen ze gebruikt worden om de resultaten van de aanpak te monitoren. In deze vier wijken is begonnen met het verduurzamen van woningen en hier werden gelijktijdig sociale en fysieke opgaven aan gekoppeld. Er is veel tijd en aandacht geïnvesteerd in het aanhalen van de partnerschappen met woningcorporaties en andere maatschappelijke partners die actief zijn in de wijk.

Een belangrijke succesfactor van de aanpak is dat meer dan voorheen het sociaal domein een sterke positie in de gebiedsgerichte aanpak heeft. Er is hard gewerkt om de aandacht voor beide domeinen gelijk te trekken en er een gelijkwaardige samenwerking van te maken. Door te werken in gemengde wijkvernieuwings- en gebiedsteams zijn medewerkers uit beide domeinen gelijktijdig actief in de wijken.

Een ander kenmerk is dat het zwaartepunt van de Groningse aanpak bij de gemeente ligt. De gemeente nam het voortouw bij de integrale gebiedsgerichte aanpak, om vervolgens de samenwerking met corporaties en andere partners vorm te geven. Ook in Groningen is de ervaring dat een aanpak valt of staat met bevlogen en vastberaden bestuurders, directeuren, programmaleiders, managers en uitvoerders.

In het **Nationaal Programma Rotterdam Zuid (NPRZ)** werken sinds 2012 de rijksoverheid, de gemeente Rotterdam, corporaties, zorginstellingen, schoolbesturen, bedrijfsleven, politie en Openbaar Ministerie samen. De doelen van dit programma zijn betere schoolprestaties en -keuzes, meer inwoners aan het werk en betere woningen. Het programma heeft een looptijd van 20 jaar waarbij in cycli van vier jaar worden uitvoeringsprogramma's worden opgesteld. De focus ligt momenteel bij 7 wijken. Kenmerkend voor het NPRZ is dat er een onafhankelijk programmabureau is opgericht – gehuisvest in één van de focuswijken – dat onder leiding staat van een programmadirecteur. Het uitgangspunt is dat concrete acties door partners (corporaties,

zorginstellingen, schoolbesturen, bedrijfsleven, politie en Openbaar Ministerie) zelf worden uitgevoerd. De rol van het programmabureau is aanjagen, coördineren en de voortgang bewaken. Een ander kenmerk van de NPRZ-aanpak is dat de beleidsdoelen zijn geformuleerd voor een termijn van 20 jaar, waarbij interventies gericht en langdurig worden ingezet.

In het begin van het programma lag de focus vooral op onderwijs en werk, zoals het realiseren van extra onderwijsuren en het maken van afspraken met werkgevers over baangaranties. Gaandeweg kwamen er ook de thema's wonen, veiligheid, cultuur en sport bij.

De eerste resultaten (uit de voortgangsrapportage 2018) zijn veelbelovend, met veel verbetering op het gebied van onderwijs en een relatief grote afname in het uitkeringsbestand.

Een succesfactor is dat gewerkt wordt met een kleine uitvoeringsorganisatie, zonder complexe en hiërarchische organisatiestructuur en dat individuele partners verantwoordelijk zijn voor hun inzet. Verder is een succesfactor dat niet te veel interventies tegelijk worden uitgevoerd. Het advies is om de aanpak te beperken tot vijf veranderelementen. Verder is de focus op kerndoelen, een lange adem en het niet beleggen bij het lokaal bestuur succesfactoren. Er is gekozen voor een select aantal samenwerkingspartners: alleen de meest relevante die gelijk aan de slag kon deed mee, wat zorgde voor slagkracht.

Literatuur

Adriaanse, C. M. M. (2006). Publieke familiariteit bindt in Buitenveldert. *City Journal*, 1(12), 14-19.

Bolt, G., R. van Kempen en E. van Beckhoven (2008). Oorzaken van buurtverval. In: Argioli, R., K. van Dijken en J. Koffijberg. *Bloei en verval van vroeg-naoorlogse wijken*. Den Haag: NICIS Institute.

Bortel, G. van (2016). *Networks and Fault Lines. Understanding the role of housing associations in neighbourhood regeneration: a network governance perspective*. Proefschrift ter verkrijging van de graad van doctor aan de Technische Universiteit Delft.

Cadat-Lampe, M., R. Engbersen, J. Jansen, J. van de Kamp, L. Repetur en M. Talma (2020). *Wij in de Wijk 1 & 2 : Werken aan sociale samenhang in buurten en wijken*. Utrecht: Movisie.

Dijk, T. van en M. J. M. Koekkoek (2011). *Weten wat werkt: evaluatie als basis voor succesvolle wijkaanpak*. Groningen: Instituut voor Integratie en Sociale Weerbaarheid van de Rijksuniversiteit Groningen.

Flache, A., en Koekkoek, M. (2009). *Interventies voor een leefbare wijk. Van theorie naar praktijk en terug*. Koninklijke Van Gorcum.

Gemeente Arnhem (2014). *Twintig jaar wijkaanpak. Van project naar standaard in stad en stadhuis*. In opdracht van het ministerie BZK.

Gemeente Arnhem (2016). *Koersnota 'Van Wijken Weten'*.

Grigsby, W., M. Baratz, G. Galster en D. Maclennan (1987) The dynamics of neighbourhood change and decline. *Progress in Planning*, 28, pp. 1-76.

Ham, M. van, D. Manley, N. Bailey, L. Simpson, en D. Maclennan (2012). *Understanding Neighbourhood Dynamics: New insights for neighbourhood effects research*. Dordrecht: Springer.

Hulst, M. van en M. Matelski (2021). *Mensen die een verschil maken in kwetsbare wijken. Best persons, tien jaar later*. Amsterdam: Vrije Universiteit Amsterdam.

Jansen, M., S. Meijer en K. Bongers (2010). *Buurtbemiddeling in perspectief. Een praktijkevaluatie*. Utrecht: Het Centrum voor Criminaliteitspreventie en Veiligheid.

Janssen, I., I. van Lieshout, J. Naaktgeboren en A. Slob (2018). *Leren van de wijkaanpak. Van wijkaanpak naar buurtaanpak*. IB Onderzoek Gemeente Utrecht.

Jones, A. en P. Dantzler (2020). Neighbourhood perceptions and residential mobility. *Urban Studies*.

Kempen R. van, M. Zwiers, G. Bolt en M. van Ham (2015). *Lessen over buurtontwikkeling en buurtverval*. Den Haag: Platform31.

Kleinhans, R. en G. Bolt (2010). *Vertrouwen houden in de buurt: Verval, ervaring en collectieve zelfredzaamheid in stadsbuurten*. Den Haag: NICIS Institute.

Lans, J. van der (2009). Tien geboden van de wijkaanpak. *TSS – Tijdschrift voor sociale vraagstukken*, november.

Lans, J. van der (2014). *Een wijkgerichte aanpak: het fundament*. Een beschouwing opgesteld in opdracht van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

Leidelmeijer K., G. Marlet, C. van Woerkens en R. Schulenberg (2011). *Omslagpunten in de ontwikkeling van wijken*. Amsterdam: RIGO Research en Advies BV; Utrecht: Stichting Atlas voor gemeenten.

Leidelmeijer, K., J. van Iersel en J. Frissen (2018). *Veerkracht in het corporatiebezit: Kwetsbare groepen en leefbaarheid*. Amsterdam: RIGO Research en Advies BV.

Lub, V. (2013). *Schoon, heel en werkzaam? Een wetenschappelijke beoordeling van sociale interventies op het terrein van buurtleefbaarheid*. Utrecht: Movisie.

Lubbe, M. en Larsen, V. (2011). *Kosten en baten van de “Gezonde wijk”. Resultaten van een indicatieve MKBA in een pilotwijk*. Amsterdam: LPBL

Meere, de F., N. Hermens, E. Smits van Waesberghe, M. Eskes en K. Tinne (2019). *Kwetsbare wijken in België, Duitsland en Denemarken: Wisselwerking tussen landelijk en lokaal beleid*. Utrecht: Verwey Jonker.

Movisie (2014). *Werkzame elementen bij... buurtontwikkeling*. Het mobiliseren van eigen kracht in buurtontwikkeling. *Movisie*. Geraadpleegd op 01 april 2021, via <https://www.movisie.nl/artikel/werkzame-elementen-buurtontwikkeling>

Noordanus, P., E. van der Torre, P. Tops en J. Kester (2021). *Preventie met Gezag. Een strategie voor weerbare wijken*. Aanjaagteam Ondernijning.

Permentier, M., M. van Ham en G. Bolt (2009). Neighbourhood reputation and the intention to leave the neighbourhood. *Environment and Planning A*, 41(9), 2162-2180.

Permentier, M., J. Kullberg en L. van Noije (2013). *Werk aan de wijk. Een quasi-experimentele evaluatie van het krachtwijkenbeleid*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.

Posthumus, H., R. Kleinhans en G. Bolt (2012). *Bijwerkingen van herstructureringsoperaties*. Eburon Uitgeverij BV.

Prak, N.L. en H. Priemus (1986). A model for the analysis of the decline of postwar housing. *The International Journal of Urban and Regional Research*, 10, pp. 1-7.

RIVM (2018). *Toolkit preventie in de wijk*. Bilthoven: Rijksinstituut voor Volksgezondheid Milieu.

RIVM (2017). *Trendscenario Volksgezondheid Toekomst Verkenning 2018 – gezondheidsverschillen*. Bilthoven: Rijksinstituut voor Volksgezondheid Milieu.

Stam, R. (2009). *Wijken problemen in probleemwijken? Onderzoek naar de verplaatsing van wijkproblematiek als gevolg van herstructurering* (master thesis). Nijmegen: Radboud Universiteit Nijmegen.

Uyterlinde, M. en N. Gastkemper (2017a). *Aan de slag in kwetsbare wijken. Staalkaart van aanpakken en initiatieven voor vitale wijken*. Den Haag: Platform31.

Uyterlinde, M. en N. Gastkemper (2017b). *Magazine: Werken aan vitale wijken. De Nieuwe Werkelijkheid*. Den Haag: Platform31.

Uyterlinde, M. en N. Gastkemper (2018). *Naar een wendbare wijkaanpak*. Den Haag: Platform 31.

Uyterlinde M., J. van der Velden en R. Bouwman (2020). *Wijk in zicht. Kwalitatief onderzoek naar de dynamiek van leefbaarheid in kwetsbare wijken*. Den Haag: Platform31.

Uyterlinde M. en J. van der Velden (2017). *Kwetsbare wijken in beeld*. Den Haag: Platform31.

Witmond, B., A. Hamdi en J. Verheijen (2014). *MKBA BPT Columbusplein. Eindrapport*. In opdracht van Stadsdeel Amsterdam West. Rotterdam: Ecorys.

Wittebrood, K., Permentier, M. en Pinkster F. (2011). *Wonen wijken en interventies*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.

Wonderen, R. van (2019). *Van polarisatie naar verbinding in buurten*. Kennisplatform Integratie & Samenleving.